

פוליטיקה

'הבטליון החתוך' והנטיות ה'כנעניות' באצ"ל ובתנועת החרות מ'הוועד העברי' עד 'למרחב': אופוזיציה להנהגת האצ"ל ו'חרות'

אורנה מילר

מבוא

בסוף שנת 1950 התארגנה סיעת מתנגדים בשם 'למרחב'¹ בתוך תנועת החרות כדי לשנות את הנהגת המפלגה ואת מדיניותה. הניסיון היה קצר ואף נכשל, אך זכרו בעיני אנשי 'חרות' נותר כאיום על עתיד המפלגה ועל הנהגתה עוד זמן רב לאחר שתם. מאבק זה היה אחד הגורמים החשובים שהשפיעו על דמותה של המפלגה הצעירה ועיצבו אותה, והיה נקודת ציון בדרכה הפוליטית.²

הקבוצה הפוליטית הנדונה כאן, 'הבטליון החתוך' ככינויה בפי אנשיה,³ פעלה בשתי מסגרות שונות: המסגרת הראשונה היתה משלחת האצ"ל בארצות-הברית. הקבוצה הרכיבה את המשלחת, וזו התקיימה עשר שנים בערך – מפרוץ מלחמת העולם השנייה עד קום המדינה (1939-1948).⁴ בשנות פעילותה הקימו חבריה כמה גופים, ואלה פעלו בזה אחר

1. יש הסוברים שמשמעות השם 'למרחב' היא יציאה למרחב של המזרח התיכון (ואולי גם למרחב העולמי) וגם יציאה למרחב מתוך 'הגטו היהודי' (מונח נפוץ בהתבטאויותיהם של חברי 'למרחב' ושל 'הכנענים'). ריאיון טלפוני עם אהרון אמיר, ממנהיגי התנועה הכנענית, 27 בספטמבר 2002. באותה תקופה כבר נמצא בשימוש המונח 'המרחב השמי' בדברי אורי אבנרי – פוליטיקאי ועיתונאי שגם דרכו עברה בתנועה הכנענית.
2. השינויים בתנועת החרות מאז כשלונה של 'למרחב' בהתארגנותה נגד הנהגת המפלגה – כגון בהרכבה האנושי, בארגונה מחדש, השינוי במעגל תומכיה – בשנים שלאחר תקופה פורמטיבית זו של 'חרות', הם נושאים לדיון אחר.
3. ביטוי להרגשתם כמוקצים על-ידי ארגון האם שלהם – האצ"ל.
4. ראו: יהודית תידור-באומל, בין אידאולוגיה לתעמולה: משלחת האצ"ל בארצות הברית ושוורשי הימין היהודי המיליטנטי באמריקה, ירושלים 2000. על סיעת 'למרחב' נכתב בקצרה כחלק מתהליך הקמתה של תנועת החרות בתוך: יונתן שפירא, לשלטון בהרתנו: דרכה של תנועת החרות – הסבר סוציולוגי-פוליטי, תל-אביב 1989; יחיעם ויץ, ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות, 1947-1949, קריית שדה-בוקר 2002. ההיסטוריוגרפיה העוסקת כולה או חלקה במשלחת האצ"ל בארצות-הברית נחלקת בהערכתה על פעולת המשלחת הן לשבט והן לחסד. סקירה היסטוריוגרפית

זה וגם בו בזמן (ידידים אמריקניים למען ארץ ישראל יהודית', הוועד למען הקמת צבא יהודי', 'ועד החרום להצלת יהודי אירופה', 'הליגה האמריקנית למען ארץ ישראל חופשית', 'הוועד העברי לשחרור האומה'). לארגונים אלה הצטרפו – מי בפועל ומי בתמיכה בלבד – אישים שונים, יהודים ולא יהודים, לפי המטרות של הארגונים ולפי קהלי היעד שלהם. חברי המשלחת, או בכינויה 'הוועד העברי' (ובקיצור 'הוועד'), פעלו להציב את מטרותיהם על סדר היום הלאומי האמריקני והעולמי בכל דרך פומבית אפשרית. המטרות העיקריות של המשלחת, כמו שהגה אותן מפקד האצ"ל אז דוד רוזאל, היו להרחיב את פעולות ההסברה והמגבית של 'הארגון' (האצ"ל) אל מחוץ ליבשת אירופה כדי לסייע למימון ההעפלה וכן להכשיר את הקרקע ולגייס אוהדים לרעיון המדינה היהודית בקרב יהודי אמריקה ובדעת הקהל הכללית.⁵ רוב חברי 'הוועד' שבו ארצה בסיום תפקידם, והצטרפו לתנועת החרות עם היווסדה ב-1948, ואף כונו בשל כך בפי אנשי 'חרות' בשם 'הקבוצה האמריקנית'. המסגרת החדשה שאנו מגלים בה שוב את קבוצת האנשים הזאת היא סיעת 'למרחב'. סיעה זו קמה כאמור בתוך תנועת החרות, כקבוצת אופוזיציה להנהגת המפלגה.

קבוצות אחדות הרכיבו את 'חרות' בהיווסדה, כולן תוצר של התקופה שלפני המדינה: הצה"ר – המפלגה הרוויזיוניסטית הוותיקה,⁶ ועמה הסדרות העובדים הלאומיים (הע"ל)⁷ וחוגים דתיים (אחדות ישראל);⁸ והאצ"ל – ארגון המחותרת הבלתי-לגאלי, שהנהגתו היתה להנהגת המפלגה. לאצ"ל היתה גם זרוע לגאלית למחצה – 'משרד ההסברה' הבין-לאומי שלו – משלחתו בארצות-הברית, כלומר 'הוועד העברי'. רוב חברי 'הוועד העברי' הצטרפו לתנועת החרות.

- עיקרית מובאת בתוך: טוביה פרילינג, חץ בערפל, קריית שדה-בוקר וירושלים 1998, עמ' 163-171, ובתוך: תידור-באומל, בין אידאולוגיה לתעמולה, עמ' 196-200. להלן חלק ממנה: מרדכי פרידמן, 'התגובה הפוליטית ציבורית של יהדות אמריקה לשואה בשנים 1939-1945', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1984; דוד שפירא, 'ההליכי בנייתה של מועצת החרום הציונית כזרוע פעולה ציבורית מדינית של הציונות האמריקנית 1938-1944', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ט; עמיצור אילן, אמריקה, בריטניה וארץ-ישראל: ראשיתה והתפתחותה של מעורבות ארצות הברית במדיניות הבריטית בארץ-ישראל 1938-1947, ירושלים תשל"ט; David S. Wyman, *The Abandonment of the Jews*, New York 1984; Monty N. Penkower, *The Jews were Expendable*, Urbana, IL 1983; Saul S. Freidman, *No Haven for the Oppressed*, Detroit, MI 1973; Aaron Berman, *Nazism, the Jews, and American Zionism, 1933-1948*, Detroit 1990.
5. אריה נאור, דוד רוזאל: המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, חייו ותקופתו, תל-אביב 1990, עמ' 159-160.
  6. מקצתן עוד לפני הבחירות הראשונות ומקצתן לאחר הבחירות, משלא עבר אותו החלק של המפלגה הרוויזיוניסטית את אחוז החסימה.
  7. על הע"ל ראו: יהושע אופיר, ספר העובד הלאומי, תל-אביב 1959.
  8. "אחדות ישראל" הייתה תנועה שמקורותיה ב"המזרחי", שעברה "בירושה" מהצ"ח ל'חרות', עדות הרב ישעיהו ברנשטיין, המכון ליהדות זמננו, המדור לתייעוד בעל פה, 10 (33).

'הוועד העברי' היה שונה ומיוחד משאר הקבוצות שהרכיבו את 'חרות'. הוא הוקם לשם מטרה מוגדרת וזמנית. מצד אחד הוא היה עצמאי, ומצד אחר – זכות קיומו עמדה לו בזכות ארגון האם שלו, האצ"ל. ייחודו היה גם בהרכב פעיליו ובאופיים. עם הקמת 'חרות' התפרק 'הוועד', וחבריו השתלבו במפלגה כיחידים. לאחר שנתיים ימים בערך שהתקיימה בהן תנועת החרות קמה קבוצת אנשים נגד הנהגת המפלגה וייסדה את סיעת 'למרחב', סיעה שמקצת מנהיגיה עמדו בראש 'הוועד העברי' בעבר.

במחקרים הקיימים עד כה על 'חרות'⁹ נהוג לראות את סיעת 'למרחב' כקבוצת אופוזיציה שולית, הן בכוח והן במספר, כושלת ואפיוודית בטיבה. אך מאבקה של סיעת 'למרחב' החל לא עם ייסוד 'למרחב' ואף לא עם הקמתה של 'חרות' ב-1948; זה היה עימות מתמשך של קבוצת אנשים ממייסדי האצ"ל¹⁰ – הם הם אנשי 'הוועד' בארצות-הברית – עם מפקדת האצ"ל 'החדשה' (שקמה בסוף 1943 עם מינוי מנחם בגין למפקדה), המפקדה שהיתה לצמרת תנועת החרות. עם זאת ולמרבה הסתירה, דווקא ל'וועד העברי' היה משקל רב במינויו של מנחם בגין למפקד האצ"ל. אותם מנהיגי 'הוועד' שהתנגשו עם צמרת האצ"ל המשיכו את מאבקם מול אותה ההנהגה גם כשהצטרפו ל'חרות'. הם גיבשו את קבוצת הנגד שלהם במשך שנתיים, עד שהיו לקבוצה מוגדרת עם רשימת חברים ומצע משלה, בדמות 'למרחב'.

העימותים בין קבוצת האופוזיציה, על שתי מסגרותיה, ובין מפקדת האצ"ל שהיתה להנהגת 'חרות' היו אפוא מאבק אחד ממושך – אידיאולוגי, פוליטי ואישי.

למאמר שלושה חלקים עיקריים:

בחלק הראשון של המאמר אסקור בקצרה את פעולות המשלחת, היא 'הוועד העברי', אך אדון בה בעיקר קבוצה רעיונית, ואציג את העימותים שהיו בינה ובין ארגון האם שלה – האצ"ל.

מלבד הרציפות הפרסונלית הנמשכת בין 'הוועד' ובין 'למרחב', החוליה הנוספת המקשרת ביניהם היא אידיאולוגיה עברית-לאומית-חילונית שהחזיקו בה אנשי 'הוועד' ואנשי 'למרחב'. חברי הקבוצה אימצו השקפות רעיוניות מאותם המקורות שהשפיעו על התנועה הכנענית, קבוצה שהתגבשה בארץ-ישראל בזמן פעולתו של 'הוועד העברי' בארצות-הברית. חלקו השני של המאמר יעסוק בשורשי האידיאולוגיה של הקבוצה; והחלק השלישי יעקוב אחרי השלבים השונים של התארגנות הקבוצה במסגרת סיעת 'למרחב' נגד צמרת המפלגה ויתאר את התגבשותה, את מטרותיה ואת תוצאותיה.

9. יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו; ויץ, ממחלת לוחמת למפלגה פוליטית; דובי ברגמן, 'תנועת החרות – מארגון מחתרת למפלגה פוליטית', כיוונים: כתב עת ליהדות וציונות, 21 (נובמבר 1983), עמ' 55-95; יחיעם ויץ, 'הביקורת הרעיונית על הנהגת היישוב בתקופת השואה', יד ושם: קובץ מחקרים, כג (תשנ"ד), עמ' 271-289; ויץ, 'תנועת החרות ומשפט קסטנר', יהדות זמננו, 8 (תשנ"ג); ויץ, 'הדגל החלופי: קשרי ישראל עם גרמניה בתנועת החרות 1951-1967', ציון: רבעון לחקר תולדות ישראל, סז, ד (תשס"ב), עמ' 435-464.

10. על הוויכוח בדבר ראשיתו של האצ"ל (1928-1929, 1931 או 1937) ראו: שלומי רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בראיילן, רמת-גן 1998, עמ' 77-79.

א. 'הוועד' והאצ"ל

את המשלחת לארצות-הברית הרכיב דוד רוזאל, ממפקדי האצ"ל ששהו אז באירופה בפעילות 'הארגון' והעלייה. למפקד המשלחת מונה הלל קוק,¹¹ בעל הדרגה הבכירה ביותר באצ"ל בחוץ-לארץ. בשנות השלושים היה קוק חבר ב'סוכבה' (הרעות) – קבוצת צעירים שהתארגנה סביב אברהם גיורא, מפקד סניף האצ"ל בירושלים. הם נמנו עם המסיימים של קורסי המפקדים הראשונים, ומרביתם היו סטודנטים באוניברסיטה העברית. קבוצה זו היתה הגרעין היציב של פיקוד האצ"ל בשנותיו הראשונות.¹² עם 'הסוכבה' נמנו גם דוד רוזאל, אברהם שטרן ואוריאל הלפרין. קוק היה גם נציג האצ"ל בנשיאות הצ"ח (ההסתדרות הציונית החדשה) העולמי.

בקבוצה של חברי המשלחת בארצות-הברית היו גם יצחק בן-עמי,¹³ אריה בן-אליעזר,¹⁴ אלכסנדר רפאלי,¹⁵ שמואל מרלין¹⁶ וערי ז'בוטינסקי.¹⁷ מרלין, מקורב לזאב ז'בוטינסקי,

11. הלל קוק (1914-2001), שכינויו בארצות-הברית היה פיטר ברגסון, עלה מליטא ב-1924 עם משפחתו. הדוד – הראי"ה קוק – חיכה להם בארץ-ישראל. קוק הצטרף לארגון בראשיתו בעקבות חברותו העמוקה עם דוד רוזאל, חברו ללימודים בישיבה של דודו, 'מרכז הרב'. ב-1937, עם הפילוג הסופי מ'ההגנה', צורף למפקדה ונשלח לפולין, כקצין הבכיר ביותר של האצ"ל בגולה. על קשריו עם רוזאל ושטרן ראו: נאור, דוד רוזאל; רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת'; וכן ביוגרפיה פוליטית של קוק: Louis Rapoport, *Shake Heaven and Earth*, Jerusalem 1999

12. רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת', עמ' 79-81, 221-222; נאור, דוד רוזאל, עמ' 61-70.
13. יצחק בן-עמי (1912-1983) נולד בתל-אביב, הצטרף לאצ"ל מראשיתו. ב-1937 נשלח לווינה, לפולין ולפראג בענייני עלייה בלתי-לגאלית. הגיע ארצה ב-1948 באונייה 'אלטלנה' וחזר מיד בתום הפרשה לארצות-הברית. לא הצטרף ל'חרות'. חי בארצות-הברית עד מותו.
14. אריה בן-אליעזר (1913-1970), ממשפחה אורתודוקסית בוויילנה, עלה ארצה בגיל שבע. מ-1937 עשה בשליחות במזרח אירופה. הגיע לארצות-הברית בקיץ 1939. ב-1943 נשלח לארץ-ישראל מטעם המשלחת כדי לסייע בהתארגנותו מחדש של האצ"ל, ובכלל זה לבחור מפקד חדש לארגון. ב-1944 עצרו אותו הבריטים והוא הוגלה למחנה מעצר באפריקה. הוא חזר ארצה מהמעצר רק עם קום המדינה.
15. ד"ר אריה רפאלי (נולד ב-1910), יליד ריגה, למד באוניברסיטת היידלברג, עלה ארצה כסטודנט ב-1933. ערך את מדור הכלכלה של עיתון הבקר. הצטרף לקבוצתו של אברהם תהומי ב-1934. בשנים 1938-1939 שהה בשליחות באירופה בענייני עלייה. שב ארצה עם קום המדינה, אך לא הצטרף ל'חרות'. פנה לעיסוק אקדמי בהיסטוריה.

16. שמואל מרלין (1910-1994), יליד קישינב, למד היסטוריה בסורבון. שימש המזכיר הראשי של הנהלת הצה"ר העולמי (1933-1938). ערב פרוץ המלחמה עזב את פולין לפריס, ולאחר חצי שנה הגיע לארצות-הברית. הגיע ארצה לראשונה עם קום המדינה.

17. ערי ז'בוטינסקי (1910-1969), בנו של זאב ז'בוטינסקי. נולד באודסה, למד בפוליטכניון בפריס. בשנים 1933-1935 עבד כמהנדס במפעל למטוסים בצרפת. במחצית השנייה של שנות השלושים עבד בתחנת החשמל של רוטנברג בנהריים. מנעוריו היה פעיל בבית"ר, היה נציב בית"ר בארץ-ישראל וחבר ההנהגה העולמית (קצין השלטון). ב-1940 ארגן את אונגית המעפילים 'סאקאריה' ונעצר בארץ עקב פעילות זו. על מות אביו שמע בעת שבתו בכלא עכו. באוגוסט של אותה שנה שוחרר והצטרף למשלחת האצ"ל בארצות-הברית. מאחר שלא היה חבר רשמי באצ"ל, שימש יועץ בלתי-פורמלי להלל קוק. הצטרף ל'חרות'.

שימש המזכיר הראשי של הנהלת הצה"ר העולמי לפני פרוץ המלחמה. בהיותו אקטיביסט הצטרף לאצ"ל עם פירוודו הסופי מ'ההגנה', ועם חברו הקרוב אברהם שטרן פעל בתאי האצ"ל בפולין. מרלין ערך בוורשה, עם נתן פרידמן-ילין, את עיתון האצ"ל ביידיש די-טאט. לאחר זמן הצטרף למשלחת גם ירמיהו הלפרין,¹⁸ והוא הקים סניף למשלחת בלונדון.

קוק ומרלין (כמו מנחם בגין) נודעו עוד בשנות השלושים בקרב חוגי הרוויזיוניסטים כמצדדים בקו אקטיביסטי בארץ-ישראל, דהיינו בהקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל מיד, ללא תמיכת בריטניה. גישה זו היתה מנוגדת לגישתו של זאב ז'בוטינסקי, שכן הוא האמין כי בריטניה תהיה חייבת בסופו של דבר להיעתר לדרישה להקים מדינה יהודית וכך למלא את מחויבותה על-פי כתב המנדט. בגלל נטיית הקבוצה בארצות-הברית להתבדלות, עוד מראשית קיומה היו יחסיה עם ז'בוטינסקי מלווים בעימותים רבים.¹⁹ בעקבות מותם של ז'בוטינסקי (בקיץ 1940) ושל דוד רוזאל (בפעולה משותפת עם הבריטים בחבנייה שבציראק ב-1941) היתה המשלחת ליחידה עצמאית.

רוב חברי המשלחת היו ממייסדי האצ"ל ומהפיקוד הגבוה שלו או בית-רים בעלי השקפה מקסימליסטית ומקורבים לאצ"ל בארץ-ישראל (כמו ערי ז'בוטינסקי) ובעלי ניסיון של שנים אחדות בפעילות חשאית ומדינית בחוץ-לארץ. הקבוצה היתה מגובשת ומלוכדת ושררה בה משמעת צבאית.²⁰

בשנות מלחמת העולם השנייה התמקד 'הוועד' בהבאת אסונם של יהודי אירופה ואפשרויות הצלתם לתודעת העולם. עם סיום המלחמה פנה 'הוועד' לעסוק בנושא הקמת מדינה עברית בארץ-ישראל. שאלות היסוד היו 'מתי', 'איך' ו'מה תהא דמותה של האומה העברית'. נוספו גם שאלות אחרות שלא עלו בעבר ונבעו מכורח הנסיבות של שנת 1945, כמו הבאת שארית הפלטה ארצה והקמת 'ממשלה עברית גולה' בארצות-הברית.

שלוש תכליות יועדו להקמת ממשלה גולה: א. יצירת הכרה בין-לאומית במדינה עברית למרות השלטון הבריטי על ארץ-ישראל; ב. הבאת הפליטים ארצה כפתרון לבעייתם ההומניטרית; ג. יצירת רוב לאומי-עברי בארץ-ישראל ובכך לזרז את ייסוד המדינה בארץ-ישראל. נחזור לסוגיית הממשלה הגולה בהמשך הדברים.

'הוועד העברי' לא דחה שום הזדמנות להציג לפני גורמים בין-לאומיים את עמדתו, גם אם סיכוייה להתקבל היו מועטים. האצ"ל והרוויזיוניסטים החרימו את ועדת החקירה האנגלית-אמריקנית שהוקמה בתום המלחמה לשם בדיקת שאלת הפליטים וארץ-ישראל, מתוך ההנחה כי דיוני הוועדה הם ניסיון נוסף 'למשוך זמן' במקום לפתור את הבעיה

18. ירמיהו הלפרין (1901-1962), בנו של השומר מיכאל הלפרין (איש העלייה הראשונה ומהוגי רעיון 'השומר'). מראשי בית"ר, הקים את בית-הספר הראשון שלו לימייה, מראשוני האצ"ל. לפי אחת הגרסאות על ראשיתו של האצ"ל, הלפרין היה מפקדו הראשון של הארגון בסוף שנות העשרים. בראשית שנות הארבעים הגיע לארצות-הברית, הצטרף למשלחת והקים ב-1942 את הסניף שלה בלונדון. הצטרף ל'חרות', והיה ראש המחלקה הערבית בה. איש סיעת 'למרחב', פרש מהתנועה ב-1952.

19. רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת', עמ' 221-222.

20. יצחק בן-עמי, שנות זעם, ימי תהילה, תל-אביב 1984, עמ' 193.

לאלתר. אבל פיטר ברגסון, הוא הלל קוק, הופיע לפני הוועדה, הרשים את שומעיו במראהו ובדבריו, ואלה הניחו בטעות כי הוא נציגו של האצ"ל.²¹

הצעתו של הלל קוק לפני הוועדה האנגלית-אמריקנית²² היו קווי דמיון רבים עם מצע 'התנועה הלאומית העברית' ('הכנענית') שפרסם כעשר שנים קודם לכן אוריאל הלפרין (שלה) – הידוע יותר בשמו הספרותי יונתן רטוש – במאמרו 'עינינו נשואות אל השלטון'.²³ אלא שלהקמתה ולקיומה של הממשלה הגולה צריכים היו להתקיים שני תנאים לפחות: האחד היה הכרה בין-לאומית בממשלה הגולה, כמייצגת עם בארצו הכבושה או הנתונה לשלטון לא לגיטימי אחר. להכרה בין-לאומית שכזאת פעל 'הוועד' הן במסגרת דיפלומטית בקרב הממשל האמריקני והארגונים הבין-לאומיים והן בתקשורת; התנאי האחר היה ארגון בארץ המולדת, שיהיה בסיס תמיכה (גם צבאי) בממשלה זו.

'הארגון' (האצ"ל) היה בסיס התמיכה הטבעי של 'הוועד' במולדת, ומצבו היה רעוע, בייחוד לאחר הפילוג של 1940 והקמת לח"י; הוא היה נתון להשפעת המפלגה הרוויזיוניסטית והיה משותק מבחינה מבצעית וחסר מטרות ברורות. להערכת 'הוועד' הגיעה השעה לשקם את 'הארגון' ולפעול להחלפת מפקדו יעקב מרידור. 'הוועד' מצדו שאף למינוי מפקד עצמאי שיראה עין בעין עם 'הוועד' את מטרותיו ואת פעולותיו. גם המפלגה בארץ תמכה בהחלפתו של מרידור, אך מסיבות אחרות, ועל כך בהמשך.²⁴

ב-1943 שלחה המשלחת את חברה אריה בן-אליעזר ארצה. האצ"ל באותה תקופה תואר כ'ארגון מתפורר', ותפקידו של בן-אליעזר היה לשקם אותו ולהעלותו על דרך המלחמה.²⁵ ההיסטוריה 'הרשמית' של האצ"ל נוטה לתאר את עניין הבחירה בבגין למפקד ואת שחרורו מ'צבא פולין' החופשית' כתהליך שנעשה ללא מכשולים וללא סערות בשורות 'הארגון'.²⁶ בן-אליעזר נזכר שם בעיקר כמי שעזר לשחרר את בגין מצבא פולין. אין התייחסות בספרות זו לתפקידה של משלחת האצ"ל או ליתר דיוק להיותה גורם בעל חשיבות רבה במינוי של בגין ובשינוי דרכו של 'הארגון'.²⁷ 'כל מי שכתב על מינויו של בגין למפקד האצ"ל לא יכול

21. ריצ'ארד קרוסמן, שליחות ארצישראלית, מרחביה 1947, עמ' 51.

22. במצע 'הוועד' היתה הכרה בזכות הרפטיאציה לארץ-ישראל של כל העברים בגולה ומתן תעודות זהות ארץ-ישראליות קודם להתזרתם למולדת, הקמת ועדה בין-ממשלתית שתסייע בכך והכרה בגוף עברי זמני שישתף פעולה עם הוועדה הבין-ממשלתית. עוריאל קרליבך (עורך), ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ-ישראל: עדויות, פרוטוקולים, תזכירים, הדו"ח, א, תל-אביב תש"ו, עמ' 166.

23. יהושע פורת, שלח ועט בידו: ספור חייו של אוריאל שלה (יונתן רטוש), תל-אביב 1989, עמ' 98-99.

24. רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת'. ראו להלן גם הערה 29.

25. דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ג, תל-אביב 1967, עמ' 274.

26. שם, עמ' 276-277; מנחם בגין, המרד, ירושלים 1962, עמ' 101-102.

27. התייחסות שונה במקצת – אם כי היא אינה מדגישה את תפקיד 'הוועד' – יש בתוך: Amos Perlmutter, *The Life and Times of Menachem Begin*, New York 1987, pp. 133-136 וכן בתוך: יעקב שביט, 'דרכו של בגין אל המרד (1938-1944)', המיתולוגיה של הימין, [ללא מקום ההוצאה] 1986, עמ' 125-126.

להתעלם מהיותו של אריה בן-אליעזר הממליץ הראשי להחליף את מרידור. הוא בא מאמריקה והיה בעצם ממליך המלך בשליחות הוועד לשחרור האומה' – כך הסביר שמואל כץ, ממפקדי האצ"ל וחבר הכנסת הראשונה מטעם 'חרות'.²⁸

מלבד היותו של בגין אקטיביסט – יתרון מבחינת 'הוועד', הוא לא היה ארץ-ישראלי, לא צמח באצ"ל ולא היה אחד ממפקדיו. בשל כך נטו אנשי 'הוועד' להעריך כי הם יוכלו להמשיך ולהיות מקור הסמכות המדינית של 'הארגון'.²⁹

אריה בן-אליעזר לא שב עוד לארצות-הברית. כחצי שנה לאחר שהגיע ארצה נעצר בידי הבריטים ונשלח למאסר באפריקה, שם שהה עד 1948.

שליחותו של בן-אליעזר, אשר הגיע ארצה מטעם 'הבטליון החתוך' לאחר נתק ממושך מהאצ"ל בארץ, גרמה כאמור לשידוד מערכות ב'ארגון' בארץ. מעמדו המיוחד של 'הוועד' כנראה נבע מהעובדה שחבריו נתפסו בעיני אנשי האצ"ל בארץ כמייסדיו של 'הארגון', כ'ראשונים' – כפי שאכן ראו את עצמם חברי 'הוועד'.

מאוחר יותר, ב-1946, אחרי שהתבסס בגין היטב בתור מפקד האצ"ל, כתב אליו הלל קוק:

[...] אולם אנו פעלנו ועשינו מה שעשינו במשך כל השנים האלה, בתור קצינים של המעמד [כינויו של האצ"ל בפי אנשיו]. ואני הרגשתי את עצמי ופעלתי בתור המפקד של המעמד בגולה, ובתור חבר מייסד של המ-ה [המפקדה הראשית של האצ"ל] מזמן הפרוד של 1937 [יציאת הבית"רים ואנשים מהימין האזרחי מארגון 'ההגנה']. כעת, בשבועות האחרונים התברר לי כי אני חי בעולם של הזיה, כי אין איש יודע, או זוכר, או רוצה לזכור, את העבר ואת המציאות [...] כותב אני כל זאת לא מתוך 'לב חמוץ' של חיל זקן אשר פתאום רואה את כל עבודת חייו [...] מתמוטטת מעל ראשו [...] אולי בכל זאת אפשר [...] להעביר לך, ולדור החדש במ-ה קצת אובייקטיביות לתוך מצב היחסים בינינו, קצת הבנה פנימית לתוך נשמתנו ולמה שנעשה כאן.³⁰

בדצמבר 1946 התכנס בבזל הקונגרס הציוני הראשון שלאחר המלחמה. אז חזר הצה"ר להסתדרות הציונית, לראשונה מאז הקמת הצ"ח ב-1935.³¹ סלע המחלוקת בקונגרס זה היה המאבק המזוין והשלכותיו על המשך הדו-שיח בין היהודים לבריטים. הקונגרס קבע כי אם

28. שמואל כץ, ריאיון ב-6 באוגוסט 1993, פרויקט הנצחה למנחם בגין, גנוך המדינה (ג"מ).
29. לפי רוניק, המפלגה הסכימה למינויו של בגין משום שלא היה ידוע מראש שמינוי זה יגרום למהפכה באופיו של האצ"ל ולניתוקו ממנה. ההנחה היתה כי הארגון בפקודו של בגין ימשיך בקו הקודם, דהיינו תלות במפלגה. רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת', עמ' 253-257.
30. מכתב קוק למפקד האצ"ל, 18 במאי 1946, אצל: יצחק אלפסי (עורך), האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ג, תל-אביב 1994, עמ' 509.
31. האצ"ל, שעמדתו בנוגע לשיבה להסתדרות הציונית היתה חיובית, דאג גם להשתתפות אנשיו בבחירות לקונגרס זה. כ-13% מן המשתתפים בבחירות אלה בחרו בצה"ר. את מרב הקולות קיבלה הצה"ר מחוגי האצ"ל ומאוהדיהם. אסתר שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ ישראל 1925-1947, ירושלים 1997, עמ' 310.

יחליט האו"ם על חלוקת ארץ-ישראל ועל ריבונות יהודית, למרות צמצום שטחו של הבית הלאומי, יש להסכים לכך.³²

על רקע איהבהירות בעניין ארץ-ישראל התגלעו חילוקי דעות חריפים בין עמדת 'הוועד' ובין עמדת מפקדת 'הארגון' בארץ - 'הוועד' דרש להכריז על ממשלה עברית גולה, ואילו מפקדת 'הארגון' בראשות בגין חששה ממלחמת אחים, ולכן סברה שלא הוכשרה השעה להכרזה זו. מאז החלטת הקונגרס הציוני, ועוד יותר בעקבות העברת שאלת ארץ-ישראל לאו"ם, עלתה השאלה ביתר חריפות. 'הוועד' ראה בכך הזדמנות חד-פעמית לנצל את 'שעת הדמדומים' שלפני ההכרעה הסופית.

'הוועד' קצף על החלטת הקונגרס בדבר החלוקה. בכרוז שפרסם³³ טען כי ההסתדרות הציונית סיימה את תפקידה והיא אינה יכולה עוד לשמש מכשיר פוליטי מכריע במדיניות הלאומית. את החלטת הקונגרס כינה 'הוועד' 'בגידה לאומית' וקרא להילחם בבריטניה מאחר שמדיניותה (סגירת שערי הארץ בפני עלייה) גרמה במזיד למותם של אלפים. הבררה היחידה העומדת לפני האומה היא להכריז על קיומה, ואפילו כממשלה גולה זמנית. 'רק ממשלה לאומית יש לה יפוי כוח לדון ולנהל מו"מ על ענייני גבולות'.³⁴

אכזבת 'הוועד' מעמדת מפקדת האצ"ל בעניין זה היתה גדולה במיוחד. לדידו של 'הוועד', האצ"ל שיתף פעולה עם הסוכנות ביחסו לבריטניה ולחלוקת ארץ-ישראל. אמנם האצ"ל פרסם מפעם לפעם כרוזים והאשים בהם את הסוכנות ב'קויזלינגיות',³⁵ אולם את המעשה הנחוץ, לדעת 'הוועד', שהוא הכרזה ברורה כי הסוכנות איננה מייצגת את העם, לא עשה האצ"ל מעולם. את הכרזות 'הוועד' בעניין זה ביטל בגין כ'פטרות הרה אסונות'.³⁶ 'הוועד' חזר ודרש מהאצ"ל את ההכרזה הזאת, ובעקבותיה את האישור להכריז על ממשלה גולה, אך קיבל מאת בגין שוב ושוב אותה תשובה: אף-על-פי שאין האצ"ל מתנגד לתוכנית עקרונית, עדיין לא הגיעה השעה להוציאה לפועל מאחר שיש בכך סכנה למלחמת אחים. 'הוועד' גם טען נגד מפקדת 'הארגון' כי אין לה הצעה ותוכנית חלופית וכי אין היא קובעת מועד ליצירת הממשלה.³⁷

32. דוד בן-גוריון, לקראת קץ המנדט: זכרונות מן העזבון (בעריכת מאיר אביזוהר), קריית שדה-בוקר 1993, עמ' 232-235.

33. 'הגיעה השעה! פרור עקרונות והצהרה מדינית של הוועד העברי לשחרור האומה', וושינגטון, חנוכה תש"ז. מובא בתוך: יעקב שביט, מעברי עד כנעני, ירושלים 1984, עמ' 191-201 (בטעות צוין שם שהמסמך הוא משנת 1944).

34. שם, עמ' 198.

35. מכתב הלל קוק למפקד האצ"ל, 25 באפריל 1947, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ד, תל-אביב 1996, עמ' 594.

36. מכתב הלל קוק למפקד האצ"ל, 20 ביולי 1947, שם, עמ' 588. קוק מצטט במכתב זה את בגין, כנראה מאחד ממכתביו לקוק, שלא נמצא.

37. מכתב הלל קוק למפקד האצ"ל, 25 ביולי 1947, שם, עמ' 591-592.

וזהו בעצם יסוד היסודות של הבדל הדעות שהתפתח ביניכם בארץ לבינינו בגולה' טען קוק בכתב לבגין.

אין אנו מכירים בסוכנות בשום צורה ואופן בתור גוף מייצג לאומי. ומכאן ההכרח והצורך התכוף ביותר ביצירת גוף מייצג לאומי. [...] לשם כך נוצר ועד השחרור ולשם כך אנו סוברים היום כי מן ההכרח ליצור מיד את הממשלה הזמנית. [...] המעמד חושב [חושש] מלקיחת עמדה ברורה שאינה משתמעת לשתי פנים, נגד עבד העבדים הבריטי [הכוונה לסוכנות, א"מ] ולהכריז קבל עם ובגאווה, כי המעמד אינו מכיר בשום צורה ואופן במרות הסוכנות, כי אם אך ורק במרות הממשלה העומדת להיוצר, ועד ליצירתה, הריהו רואה בועד השחרור את הביטוי של הנציגות המדינית של העם.³⁸

בגין לא היה מוכן לצאת בהכרזה כזאת וגם לא היה מוכן כי הלל קוק או מי מ'הוועד' יעמוד בראש ממשלה גולה כזאת, ולו גם עמידה זמנית, שהרי כך יאבד האצ"ל את מעמדו כגוף פוליטי מחתרתי ויהיה לזרוע הצבאית של הממשלה הגולה. המשמעות האישית של ההצעה היתה ערעור על מנהיגותו של בגין.

כאמור, בשנים 1947-1948 עמדה תוכנית החלוקה של ארץ-ישראל בראש סדר היום של היישוב ושל הגורמים הבין-לאומיים הקשורים בה. בתוך האצ"ל ו'הוועד', כמו ביישוב כולו, נושא זה היה מוקד לחילוקי דעות. נחלקו הן על עצם קבלתה הן על דרך התגובה והפעולה לאחר שהתקבלה תוכנית החלוקה. הקו המרכזי של 'הארגון', בעיקר לאחר נובמבר 1947, עמד על קבלת החלוקה עצמה, כלומר עצם הקמתה של מדינה יהודית לצד מדינה ערבית. לעומת זאת, הוא התנגד לגבולות החלוקה. מנחם בגין הבין שהתנגדות זו לגבולות אינה יכולה לבוא לידי ביטוי במעשה כלשהו, שכן לאצ"ל אין הכוח הצבאי המתאים לעשות מעשה. ההתנגדות בוטאה בעיקר בהכרזות. לדבריו,

[...] רק בדבר אחד היינו יכולים, היינו רשאים ואף היינו מצויים להכריז על אלה שנותנים יד לביצועה של החלטת האו"ם כעל בוגדים - במקרה [...] שהיה עומד לרשותנו כח המספיק בכדי להפיל את גבולות החלוקה ולא את תכנית החלוקה. כח כזה אין לנו עדיין, אין בטחון, האם יהיה לנו.³⁹

לפי דעתם של חלק מחברי 'הוועד', המדיניות שנקט בגין בעניין זה היתה בעצם מדיניות של אי-החלטה. הלל קוק וערי ז'בוטינסקי טענו נגד בגין שמנע אותם מלהופיע באו"ם כנציגיו הפוליטיים של 'הארגון' ולדרוש את ארץ-ישראל משני צדי הירדן. לדעתם, לו ניתנה ל'ארגון' הזדמנות שכזאת היו גורמים בין-לאומיים שהיו מתייחסים ברצינות לדרישה

38. שם, עמ' 595.

39. מכתב מפקד האצ"ל למטה בגולה, 6 בינואר 1948, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ה, תל-אביב 1999, עמ' 513-514. ההדגשות במקור.

זו, כמו הדיפלומט הסובייטי אנדריי גרומיקו.⁴⁰ 'לדעתי, זרקת דרך החלון את פרי מלחמתך אתה – ואולי גם את מרביתה של ארץ ישראל', כתב ז'בוטינסקי הבן לבגין.⁴¹ ככל שהתקרב מועד ההצבעה, כן רבו חילוקי הדעות גם בתוך 'הוועד'. קוק וגם ערי ז'בוטינסקי הגיעו לבסוף למסקנה כי אין ברירה אלא להכיר מבחינה פוליטית בתוכנית על גבולותיה, כלומר להכריז כי 'הארגון' מקבל את תוכנית החלוקה. קוק טען כי עמדתו הרשמית של 'הארגון' מעורפלת, ומבחינה מעשית אין היא שונה מעמדתו שלו.⁴² לדעתו, הסכים בגין עם תוכנית החלוקה, לרבות גבולות החלוקה המוצעת – בסתירה לקו הרשמי של 'הארגון'. עם זאת, קוק לא ראה כל סתירה בין קבלתו את מדיניות הסוכנות היהודית בעניין החלוקה ובין ההתנגדות לשלטון הסוכנות עצמו. הוא המשיך לשאוף כל העת לרגע שיוכל להכריז על ממשלה זמנית. לעומתו, ירמיהו הלפרין חשב שיש להפיל את תוכנית החלוקה כולה ולהכריז כי 'הארגון' מתנגד לה.⁴³ שמואל מרלין צידד בעמדתו של בגין בעניין זה – תמיכה בחלוקה, אך התנגדות לגבולות שהוצעו. חילוקי הדעות בעניין קבלתה של תוכנית החלוקה והקמת ממשלה גולה הביאו את העימות בין 'הוועד' ובין מנחם בגין לשיא.

ב. האידאולוגיה של 'הוועד העברי'

הזכרנו לעיל כי למצע 'הוועד', שהוצג לוועדה האנגלית-אמריקנית בתום המלחמה (הוועדה שהחרימו האצ"ל והרוויזיוניסטים), ולמצע 'התנועה הכנענית' שכתב רטוש עשר שנים קודם לכן היו קווי דמיון משותפים רבים. הזכרנו גם כי עמדתו של 'הוועד' בנושא הבאת שארית הפלטה לארץ-ישראל הוצגה כפתרון הומניטרי לפליטים, ולא דווקא כפתרון לעם היהודי כולו. עמדות אלה הן המדגישות את ההבדלים בתפיסות העולם בין 'הוועד' ובין ארגון האצ"ל.

האידאולוגיה הלאומית של חברי משלחת האצ"ל בארצות-הברית החלה להתגבש עוד בסוף שנות השלושים סביב קבוצת פעילים ואינטלקטואלים יהודים רוויזיוניסטים שהתקבצו בפריס. פריס של שנות השלושים היתה אבן שואבת למהגרים, לפליטים ולנרדפים על רקע

40. אנדריי גרומיקו, נציג ברית-המועצות באו"ם טען בוועדת אונסקו"פ בתחילת מאי 1947 כי נציגי היהודים זכאים להודמנות להופיע לפני מליאת האו"ם כמו שניתנה הזדמנות כזאת לערבים. את דבריו אמר בתגובה לדברי נציג ארצות-הברית וורן אוסטין כי אף שהתקבלו פניות רבות מגופים יהודיים שונים הטוענים שאין הסוכנות מייצגת אותם, הסוכנות היא היחידה הזכאית 'להתקבל לדיון' על יסוד מעמדה בכתב המנדט. דוד בן-גוריון, פעמי מדינה: זכרונות מן העזבון (בעריכת מאיר אביזוהר), קריית שדה-בוקר 1993, עמ' 120.

41. מכתב ערי ז'בוטינסקי לבגין, 27 ביולי 1947, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ד, עמ' 635.

42. הלל קוק למפקד האצ"ל בגולה (אליהו לנקין), 23 בינואר 1948, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ה, עמ' 641-642.

43. שם.

פוליטי, ובכללם יהודים רבים, רובם ממזרח אירופה. בסוף אותו עשור ישבו בה כ-150 אלף יהודים, כמחצית מכלל יהודי צרפת. הם השתתפו בחיים האינטלקטואליים, האמנותיים והציבוריים בה, וכן התפתחה פעילות פוליטית יהודית ענפה. קמו תנועות ציוניות ושאינן ציוניות, לאנדסמנשפטנים, ארגוני סעד ועוד. וכמו שנוזכר לעיל, גם ענייני עלייה ב' התנקזו לשם. גם משפחת ז'בוטינסקי קבעה את מושבה בפריס בשנת 1923. ידידי הבן ערי היו כולם בני מהגרים רוסים, ובשנת 1928 הקימו את סניף בית"ר בעיר. הקן שגשג והיה מוקד החיים האינטלקטואליים של החבורה. ב-1938 היו בו כמאה חברים קבועים.⁴⁴

האידיאולוג בחבורה היה עדיה גורביץ' (גור-חורון, 1907-1972) – בלשן והיסטוריון, קרוב משפחה של ז'בוטינסקי מתוקף נישואין. 'אינני חושב שפרט לאבי היה עוד איש מחוץ לגורביץ' שהשפיע עלי בצורה דומה [...]. אני חושב שהתנועה הכנענית נוצרה כאשר נפגשו בפריז עדיה ואוריאל הלפרין, הוא אוריאל שלח, הוא יונתן רטוש', כתב ערי ז'בוטינסקי.⁴⁵ עמדותיו של הלפרין היו אז עדיין בגדר של מקסימליזם רוויזיוניסטי ולא ביטאו 'כנענות' כמו שזו באה לידי ביטוי שנים אחדות מאוחר יותר.⁴⁶

גור-חורון – הציע חלופה לתפיסה היהודית המסורתית: כל המרחב, מהפרת עד נהר מצרים היה יחידה תרבותית-גאוגרפית אחת, 'ארץ קדם' שהיא מרחב תקומתה של האומה העברית, ואילו שבטי ישראל, ואחר-כך יהודה, הם רק חלק מהאומה העברית הרחבה. המושג 'אומה' כרוך בקשר בל ינותק בין האדמה ובין יושביה, כלומר הוא מושג ארצי, שלא כיהדות, שהיא תנועה רוחנית, ומפאת היותה חסרת שורשים ארציים דינה להיעלם – כמו תנועות רוחניות אחרות. היהדות כהתפתחותה מאז ימי גלות בבל היא סטייה מתרבות 'עֵבֶר', ונדונה לכיליון. היא נוצרה לא בארץ יהודה, לדברי חורון, כי אם בגולת בבל-פרס, ו'ציון' היתה בה מלכתחילה מקום קודש ולא מסגרת לעצמאות מדינית. היהדות (על בנותיה, הנצרות והאסלאם) סופה להתאבן בפולחניות, בדיני כשרות ובהלכות למיניהן – כדרך של כל התנועות הרוחניות.

לאחר שחרבה ארץ קדם המפוארת תפסה את מקומה הגאוגרפי תרבות אחרת (לבד משאריות של תרבות כנענית שורשית כמו בצור ובצידון), שלה בז חורון. המטרה שהציב לשומעיו היתה לחזור לאומה העברית העתיקה על תרבותה וגבולותיה הגאוגרפיים. את משנתו פרסם חלקים-חלקים במשך השנים מאז שנות השלושים – בהרצאות, בכתבי העת קשת, אלף ועוד. 28 שנה לאחר מותו השלימה בתו את ספרו והוציאה אותו לאור.⁴⁷

שכתוב או גיוס ההיסטוריה ותחומי דעת אחרים לטובת תפיסות עולם לא היו תופעה יוצאת דופן בעולם בעת ההיא. לענייננו, חשובה ההשפעה של תמונת עבר זו על האידיאולוגיה

44. ח' בן-ירוחם, ספר בית"ר, כרך ב, חלק שני, ירושלים 1975, עמ' 831.

45. ערי ז'בוטינסקי, אבי, תל-אביב 1980, עמ' 79. על רטוש, על חורון-גורביץ' ועל הרוויזיוניסטים ראו גם: פורת, שלח ועט בידו, עמ' 119-157.

46. בן-ירוחם, ספר בית"ר, כרך ב, חלק שני, עמ' 711.

47. ע"ג חורון, קדם וערב, תל-אביב 2000.

של חברי משלחת האצ"ל בארצות-הברית, אנשי 'הוועד העברי' שיהיו כעבור זמן קבוצה בעלת כוח שתנסה לפעול לשינוי הנהגתה ודרכה של תנועת החרות - מפלגה פוליטית במדינת ישראל.

לאידאולוגיה זו, המכונה 'כנענית', היו שני רכיבים: הרכיב הפוליטי, שהיה הרכיב העיקרי בתפיסת עולמם של הלל קוק וחבריו לאופוזיציה בתנועת החרות; והרכיב הספרותי-לשוני, שעסקו בו יונתן רטוש וקבוצתו בארץ-ישראל. הם דנו במשמעויות ובהשפעות התרבותיות, הלשוניות והספרותיות של התרבות 'הכנענית'-העברית בעיקר בכתב העת אלף.⁴⁸

תפיסת העולם של חורון יצרה בסיס לגאווה לאומית והזדהות עם עבר עברי מפואר של כוח, של עצמאות ושל שלטון על פני מרחבים גדולים, עם יורדי ים נועזים, מפיצי תרבות שהשפיעו על היווצרות התרבות המערבית (האירופית).

ביטוי מעשי ראשון לכך ניתן בהקמת אגודת 'רודי גל' בפריס בתחילת שנות השלושים, ביוזמתו של חורון. זו רקמה תוכנית מפורטת לכיבוש ארץ-ישראל מן המזרח, והצעד הראשון בה הוא השתלטות על האי טיראן שבמוצאו של מפרץ אילת.⁴⁹ ב'רודי גל' היה חבר גם ירמיהו הלפרין (חבר 'הוועד' ולימים 'למרחב'), שייסד את החינוך הימי של בית-ר.

על-פי השקפה זו, המיעוטים האתניים במזרח התיכון ובסהר הפורה הם-הם האוכלוסייה המקורית של האזור, שעליהם השתלטו הערבים והאסלאם. מיעוטים אלה, ובעיקר המרוניים צאצאי הפניקים, הם בעלי-בריתה הפוטנציאליים של האומה העברית החדשה. לדעת חורון והמתחיקים בתאוריה זו, היהדות העולמית איננה גולה שגורשה מאדמתה - לא מאונס כובשים למיניהם ומוכן שלא כביטוי לעונש אלוהי על חטאים. זוהי תפוצה שנוצרה מרצון, עקב תהליכים חברתיים-כלכליים מתמשכים. בזה סתר חורון את המשתמע מ'אלפיים שנות גלות' - ובעצם את היהדות ואף את הציונות; הציונות, על אף מרידתה בגלות, היא המשכה הרעיוני של היהדות: '[...] עלינו להתנער מן הניסוחים הציונים שאבד עליהם הכלה. אין להצניע מאחורי צעיף יהודי את מעש הולדתה של אומה חדשה, מתוך ניסיון לשכנע עולם ומלואו כי סוף קורה דבר מה יהודי בפלשתינה, שעה שקורה - סוף סוף - דבר מה עברי בכנען [...]'.⁵⁰

האידאולוגיה של חורון שוללת את כל הדתות 'הרוחניות', לרבות הנצרות והאסלאם, ורואה בהן תנועות שנדונו לכליה, כמו שכבר נאמר, ובעיקר תנועות אימפריאליסטיות שהשתלטו והחריבו את האומות הקדומות ואת תרבותן. לכן האומה העברית החדשה דוחה את היהדות, ועל כן מדינתה שתקום תהיה מדינה חילונית מודרנית ותופרד בה לחלוטין הכנסייה (הממסד הדתי) מהמדינה.

48. יצא לאור בשנים 1948-1953 וב-1967-1972, בעריכת יונתן רטוש ואהרן-כך אהרון אמיר, ובהשתתפות בנימין תמוז, יאיר ובויעז עברון, עוזי אורנגן, ע"ג חורון, עזרא זוהר ועוד.

49. ז'בוטינסקי, אבי, עמ' 130-131.

50. מתוך מאמר של עדיה גורביץ', הוא ע.ג. חורון, משנת 1939, בביטאון שייסד בפריס ושמו *Shem*, מצוטט בתוך: ז'בוטינסקי, אבי, עמ' 132.

על-פי אידאולוגיה זו, דרכה הברורה של האומה העברית היא חזרה למקורות. לכך גם התכוון הלל קוק בעדותו לפני הוועדה האנגלית-אמריקנית באמרו כי פתרון הבעיה בארץ-ישראל הוא 'החזרת עטרתנו ליושנה כאחת האומות העתיקות והמפוארות ביותר בעולם'.⁵¹ תקומתה של האומה העברית תהיה המניע המדיני והתרבותי המרכזי באיחודו של המזרח התיכון פעם נוספת, במרחב משותף ובתרבות משותפת. מאחר שארץ קדם נוצרה למעשה על-ידי חדירות של עמים שונים, כיבושים, הגירות וכיוצא באלה טען חורון, וכך טענו גם 'הוועד העברי' ו'הכנענים' בארץ-ישראל בעקבותיו, שהטריטוריה הטבעית (בעבר, בהווה ובעתיד) היא חבל ארץ קולט, ממוזג מהגרים מכל מוצא אתני ועושה מהם אומת תרבות אחת.

התורה הלאומית 'החורונית', כתורות לאומיות אחרות, ובכללן כמובן גם הציונות 'המסורתית', גייסה את ההיסטוריה ואת הארכאולוגיה לשם חיזוק טענותיה. התגליות מהחפירות הארכאולוגיות שנערכו ברחבי העולם הקדום מהמאה ה-18 עוררו בעולם הדיים והתרגשות, הן מכוח הסקרנות האנושית גרדא, בחיפוש אחר מקורות הציביליזציה האנושית (מן הטעם האינטלקטואלי), הן מהטעם של החיפוש אחר הוכחות לאמיתות המקרא (מטעמים דתיים ולאומיים) והן מתוך מטרה לאומית – ההתחקות על שורשי האומה (כל חוקר ואומתו) והצדקת טענותיה הטריטוריאליות והתרבותיות.

עדיה גורביץ', הוא גור-חורון, שתחום התעניינותו ועיסוקו היה בלשנות ושפות שמיות, הושפע ביותר מהממצאים הטקסטואליים שהועלו על פני האדמה מסוף שנות העשרים בחפירות בראס שְמֵרָה שבצפון סוריה – היא אוגרית הקדומה. ההשפעות הללו על התודעה הלאומית הפוליטית התפשטו ברחבי המזרח התיכון.⁵²

הדוגמה הקרובה לתנועת 'האומה העברית' היא 'אגודת הפניקים הצעירים' שנוסדה בתחילת שנות השלושים בלבנון. הקימו אותה המשורר שרל קורם ואלברט נאקאש, בן למשפחה מרונית ידועה, בהשפעת אותן התגליות מאוגרית. מטרתה היו החייאת התרבות 'הכנענית', הפצתה בקרב אוכלוסי לבנון ושחרורה מכל זיקה לערביות.⁵³

51. קרליבך, ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ ישראל, עמ' 165.

52. במצרים למשל התעוררה תשומת לב לתפארת הפרעונים, והמיעוט הקופטי טען לכתר האוכלוסייה המצרית המקורית. בתורכה – גם בימי 'התורכים הצעירים', אך בעיקר בשלטונו ובעידודו של כמאל אתאטורק, התפתח ביותר המחקר על הממלכה החיתית הקדומה והמפוארת. אתאטורק הנהיג בתורכיה את מה שחלמו גם האידאולוגים 'החורונים' לבצע, והוא היותה של תורכיה מדינה חילונית מודרנית, וליטון (כתיבה בתעתיק לטיני) של השפה התורכית הכתובה. חורון וגם רטוש טענו כי הלטינית, שמוצאה מן הפניקית, קרובה לעברית הכנענית יותר מהעברית בכתב המרובע, שמוצאה מן הארמית והיא סמל ליהדות שאותה הם שללו (עניין זה לא היה מקורי להם). גם ז'בוטינסקי כתב עברית באותיות לטיניות, ולפניו איתמר בן אבי הוציא לאור כתב עת בעברית באותיות לטיניות).

53. בסוף שנות השלושים התגבש בביירות חוג מאנשי העדה המרונית, ובהם קורם, נאקאש וכמה מאנשי האינטליגנציה והכמורה המרונית, שהגו הקמת אגודה לקירוב היישוב היהודי בארץ-ישראל ללבנון ולסיוע למפעלי תרבות וכלכלה משותפים. את התקנון לאגודה כתב משה שרתוק. נאקאש, שהיה מהנדס, גם הציע שתוקם חברה יהודית-לבנונית לשימוש במי הנהר ליטאני להשקיה ולהפקת חשמל למפעלים

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הגיע חורון עם משפחתו לניו-יורק. הוא המשיך בקשריו עם משלחת האצ"ל שם – ידידיו משכבר. לדברי ערי ז'בוטינסקי, חורון היה זה שהקנה את התואר 'עברי' ל'ועד העברי לשחרור האומה'.⁵⁴ החלטת 'הוועד העברי' להבדיל הבדלה מוחלטת בין 'יהודי' ל'עברי' היא אחד הביטויים לקשר שהמשיך להתקיים. יש הסבורים שחורון היה חבר 'הוועד', בשנותיו הראשונות לפחות.⁵⁵

תפיסות העולם – זו של 'הוועד' וזו 'הכנענית' – נבעו ממקור משותף, אך התפתחו בתנאים שונים ובמקומות אחרים. שתי הקבוצות – 'הכנענית' ו'הוועד' היו שני זנים של אידאולוגיה עברית-לאומית-חילונית. השוני הבולט ביותר בין האידאולוגיה 'הכנענית' לזו של 'הוועד' נעוץ ביחסן ליהדות במובנה הלאומי ולעם היהודי בעולם. 'הוועד' לא ניתק את עצמו לחלוטין מהעם היהודי, כמו שנהגו 'הכנענים', אלא השאיר פתח להכללתו ב'אומה העברית'. פתח זה נמצא במונח 'יהודים נרדפים'.

עימותים על רקע אידאולוגי

ההפרדה בין 'יהודים' ל'עברים' היתה המשך הקו של עמדת 'הוועד' עוד מזמן המלחמה ושאלת ההצלה. יש הרואים בהפרדה בין 'עברים' ו'יהודים' שעשה 'הוועד' מעין 'תכסיס שיווקי' בגיוס תמיכה,⁵⁶ אך לאנשי 'הוועד' זו היתה 'אמת קדושה'.⁵⁷ לדידם, ארץ-ישראל היא השטח הלאומי של העם העברי מבחינה היסטורית, פוליטית ואתנית, והאומה העברית היא בעליה החוקיים. הקשר בין טריטוריה לאומה אינו ניתן להפרדה. אומה זו כוללת את אלה הנמנים עמה מרצונם והם אינם שייכים לשום אומה אחרת ואינם אזרחים נאמנים של ארץ מגוריהם. הדברים אמורים בייחוד בפליטים היהודים באירופה. יהודי אירופה אינם אזרחי שום אומה מאחר שעמי אירופה שללו מהם את נתינותם באכזריות במלחמה האחרונה. יהודי אירופה חסרי הנתינות הם חלק מהאומה העברית שעדיין לא זכתה בהכרתה. את פתרון בעיית הפליטים – 'הנגע הזה הנקרא בעיה יהודית [...] הקיימת בליבה של אירופה והמדריכה

משותפים בלבנון ובארץ-ישראל. החברה הכלכלית לארץ-ישראל, שישבה בארצות-הברית, התעניינה בתוכנית זו, ונציגה בארץ יוליוס סימון, מהנדס החברה יצחק וילנצ'יק ואיש המחלקה המדינית של הסוכנות אליהו אילת (אפשטיין) סיירו בחברת נאקאש על גדות הליטאני כדי לבדוק את תנאי התוכנית. זו לא יצאה לבסוף אל הפועל. בשנת 1932 ביקר בביירות ד"ר ויקטור יעקובסון בשליחות הסוכנות היהודית והרצה לפני 'אגודת הפניקים הצעירים' על חידוש היחסים בין היהודים ללבנונים, כדוגמת היחסים שהיו בין שלמה המלך לחירם מלך צור. אליהו אילת, יזמן סן-פרנסיסקו, תל-אביב 1971, עמ' 182-181.

54. ז'בוטינסקי, אבי, עמ' 135-136.

55. פורת, שלח ועט בידו, עמ' 156.

56. תידור-באומל, בין אידאולוגיה לתעמולה, עמ' 198-199; שמואל כץ (לעיל הערה 28).

57. מכתב הלל קוק למפקד האצ"ל, 20 ביולי 1947, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ד, עמ' 589.

את מנותחם של רוב תושבי העולם⁵⁸ – ראה 'הוועד' רק בהכרה באומה העברית ובכינון מדינתה בשטחה הלאומי. שאר יהודי העולם, לפי תפיסת חברי 'הוועד העברי', אותם יהודים אזרחי האומות השונות, שאינם מביעים את רצונם לשבת בשטחה של האומה העברית ולהיות אזרחיה, אינם יכולים להיחשב עברים. אמנם מוצאם הלאומי עברי, אך אין להם עוד חלק באומה העברית 'משום שמרצונם ובהתלהבות ובשמחה קיבלו על עצמם את השייכות לאומות אחרות, שבחייהן הם משתתפים, בממשלותיהן הם משרתים ובמדיהן הם מתים'⁵⁹. יהודי אמריקה למשל הם אמריקנים ממוצא עברי, בני הדת היהודית, כמו שאמריקני אחר יכול להיות ממוצא אירי וכן הדת הקתולית, אך כולם אמריקנים. כפועל יוצא מהשקפה זו ובשל הרכב האוכלוסייה היושבת בארץ-ישראל, של יהודים ולא יהודים – אחד העקרונות הבסיסיים של 'הוועד' היה הדרישה להנהיג משטר חילוני במדינה העברית שתקום, בלי דת מטעם המדינה. מטעם זה שלל 'הוועד' את השימוש במונח 'מדינה יהודית'⁶⁰.

הבעיה במונחים 'עברי' ו'יהודי' החריפה בעיני 'הארגון' ומפקדיו בארץ-ישראל כשדובר במונח הלועזי הניטרלי שהשתמש בו 'הוועד': Palestine. 'הוועד' עמד על המינוח 'מדינה ארצישראלית לא יהודית, לא מושלמית ולא קטולית כי אם חפשית ועצמאית', 'Free Republic of Palestine'.⁶¹ 'הגויים', שאליהם היו מכוונות העצומות וההכרזות של 'הוועד', לא התמצאו בהבדלים שבין המונחים 'עברי' ו'יהודי', ומוכן שלא הכירו את תמונת העבר שהחזיקו בה אנשי 'הוועד'. המונחים Hebrew ו-Jew היו היינו הך בעיני עמי העולם. מנחם בגין ראה סכנה בהגדרת פלשתיין כמדינה שאינה 'יהודית' ואינה 'עברית'; מדינה כזאת תוכל להיות גם מדינה ערבית, שכן בארץ-ישראל היה אז רוב לתושבים ערבים.⁶² מוקד נוסף ליחסים המעורערים ביו 'הוועד' ובין מפקדת האצ"ל בראשות מנחם בגין נמצא בטענה החוזרת של 'הארגון', ש'הוועד' אינו שולח כספים ארצה כנדרש. העניין הכספי תפס מקום נכבד בהתכתבות בין המפקדה בארץ ובין אנשי 'הוועד', בעצם הוא נכח כמעט בכל ההתכתבויות ביניהם. כל השנים טען 'הארגון' בארץ כי אין 'הוועד' מעביר כספים ארצה, ובתשובה לכך ענה 'הוועד' כי מצבו הכספי בכי רע וכי 'הארגון' בארץ, עקב אי-ההבנה הטרגית' ביחסו אל 'הוועד',⁶³ הוא זה שמעכב ומונע את גיוס הכספים. אך עיקר האכזבה של 'הוועד' בעניין זה באה משום אי-ההכרה של 'הארגון' בתרומתם של אנשי 'הוועד' למאבק המדיני ומשום חוסר האמון של 'הארגון' כלפי 'הוועד'.⁶⁴

58. עדות הלל קוק, בתוך: קרליבך, ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לענייני ארץ-ישראל, עמ' 164.
59. שם, עמ' 162.
60. שם, עמ' 168.
61. מכתב מפקד האצ"ל אל הוועד לשחרור האומה, 29 במרס 1946, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ג, עמ' 502-501.
62. מכתב מפקד האצ"ל להלל קוק, 14 במאי 1946, שם, עמ' 508.
63. מכתב שמואל מרלין למפקד האצ"ל, ללא תאריך, נכתב כנראה בנובמבר 1947, שם, עמ' 608.
64. מכתב קוק לבגין, 25 ביולי 1947, שם, עמ' 596.

'הוועד' לאחר המלחמה

בתום מלחמת העולם השנייה שבה פריס להיות מוקד לפעילות העפלה, רכש, מודיעין וכיוצא באלה של רוב הארגונים הארץ-ישראליים. מסוף שנת 1946 פתח 'הוועד' את סניפו בפריס, ומטרתו המוצהרת היתה להכין את הקמתה של הממשלה העברית.⁶⁵ שמואל מרלין הגיע מארצות-הברית ועמד בראש הסניף ומשם פתח בפעולה נרחבת כמו שפעל 'הוועד' בארצות-הברית. מראשית 1948 כבר היו רוב חברי 'הוועד' בפריס. גולת הכותרת של פעולת 'הוועד' בתקופה זו היתה רכישתה, ציודה ושילוחה של אוניית הנשק 'אלטלנה'. גם האצ"ל הקים אז את נציגותו באירופה; בתחילה ברומא ואחר-כך בפריס. שלא כמשלחת בארצות-הברית, ואולי כפועל יוצא מכך, נציגות זו היתה כפופה ישירות לבגין ולמפקדתו בארץ. תוכנית האצ"ל כללה גיוס אנשים ואימונם (בעיקר מקרב הניצולים במחנות העקורים), רכש, הסברה, העפלה, קשרים וגם פעולות חבלה במתקנים בריטיים באירופה ('חגיגות'). למפקד האצ"ל באירופה מונה אליהו לנקין, שהגיע לפריס ב-1947 לאחר בריחתו מהמעצר באפריקה. ראש המטה היה אליעזר תבין (יעקב פרשטיי), שהיה לפני כן האחראי למודיעין של 'הארגון' בארץ. מטה האצ"ל שכן בבניין משרדים בפריס ששכר 'הוועד'. המשרדים השכנים היו הביטוי הראשון לשיתוף-הפעולה בין האצ"ל בגולה ובין 'הוועד'. הביטוי השני היה שיתופו של האצ"ל בחשבון הבנק של 'הוועד' בשווייץ. עמדנו לעיל על חילוקי הדעות בתוך 'הוועד' בנושא תוכנית החלוקה, קבלתה או אי-קבלתה, והדרכים לתגובת האצ"ל ו'הוועד'. כאמור, שינה הלל קוק את עמדותיו בתקופה זו, והלך והתבצר בעמדתו שיש לקבל את החלטת הקונגרס הציוני בעניין זה, למרות דרישתו להמשיך ולהתנגד לעצם הנהגתה של הסוכנות היהודית. הסכסוכים הפנימיים בין קוק ובין החברים ב'ועד' ובין קוק לבין מפקדת האצ"ל בארץ-ישראל ומטה האצ"ל בפריס החלו לפגוע בעבודת 'הוועד', ובסוף 1947 החליף מרלין את קוק בתפקיד יושב-ראש 'הוועד'.

ג. 'הוועד' בתנועת החרות

כשנודע על הכוונה להכריז על הקמת המדינה שבו חברים מ'הוועד' ארצה (הלל קוק, ערי ז'בוטינסקי, שמואל מרלין וירמיהו הלפרין), ולבקשת בגין הסכימו להצטרף לשרות המפלגה החדשה שהתכוון להקים (כך גם יעקב מרידור ואריה בן-אליעזר, ששבו זה לא כבר מהמעצר באפריקה, והגיעו ארצה דרך פריס).

יום לאחר ההכרזה על הקמת המדינה הודיע מפקד האצ"ל מנחם בגין בתחנת הרדיו המחתרנית 'קול ציון הלוחמת' על פירוק האצ"ל בגבולות מדינת ישראל ועל הקמת תנועת

65. מתוך: *Answer*, 1 ביוני 1946, מובא בתוך: אליעזר תבין, החזית השנייה, תל-אביב 1973, עמ' 122.

החרות אשר תילחם למען עקרונות האצ"ל.⁶⁶ ההכרזה לא ביטלה את ההוויה המחתרית לחלוטין, שכן גדודי האצ"ל המשיכו לפעול בירושלים עקב המשטר הבינ-לאומי שהיה אמור לקום בה, ואילו המטה לגולה המשיך להתקיים באירופה. מצב עניינים זה מנע את המפלגה החדשה מלהתמקד בביסוסה ובארגונה.

כשמונה חודשים חלפו מאז ההודעה הראשונה על פירוק המחתרת ועל הקמת תנועת החרות עד הבחירות לאספה המכוננת (הכנסת הראשונה). בחודשים אלה התמודדה המפלגה החדשה עם אירועים ועם משברים שונים, הן חיצוניים והן פנימיים. יש לזכור כי כל התקופה הזאת התנהלה בארץ מלחמה, וזו עמדה בראש סדר היום של המדינה. גם האצ"ל השתתף במלחמה, וחיליו לחמו הן כחלק מצה"ל והן כגדודים נפרדים בירושלים. בישיבות של הנהגת המפלגה החדשה מילאו פירוק האצ"ל, על רכיביו השונים בארץ ובחוץ-לארץ, ותחזוקת הגדודים בירושלים תפקיד נכבד. מלבד זאת רבצו על המפלגה חובות כספיים כבדים שנוצרו בעקבות הלחימה גם במקומות אחרים בארץ עוד לפני הקמת צה"ל. על 'הארגון' היה לממן בעצמו חלק מכוחותיו.⁶⁷

הסערה שקמה בעקבות פרשת 'אלטלנה' הותירה גם היא את המפלגה החדשה במצב ירוד – מורלי וחומרי כאחד. היא גרמה להפסד כספי עצום, לירידה במורל ולהתרוצצות סביב שחרור העצורים. בתוך 'חרות' עצמה התנהלו מאבקים בהנהגה החדשה, שהיתה מורכבת ממפקדי 'הארגון' בארץ, ובהם מנחם בגין, חיים לנדאו, יעקב מרידור, אריה בן-אליעזר ושמואל כץ, מאנשי 'הוועד' ובראשם הלל קוק ושמואל מרלין, ומאנשי מטה האצ"ל בגולה ובראשם אליהו לנקין, שהגיע ארצה על סיפונה של 'אלטלנה'. בין הגורמים הרבים שעיקבו את 'היציאיה לדרך' של המפלגה החדשה עמד גם המשא-ומתן בין הצה"ר ובין הנהגת 'חרות' על הצטרפות הצה"ר למפלגה החדשה. בספטמבר הובהר שמרבית מנהיגי הצה"ר מסרבים להצטרף למפלגה בהנהגת מנחם בגין וחבריו במפקדת האצ"ל. רק מיעוט מאנשי הצה"ר חברו בשלב הזה ל'חרות'. יוחנן בדר,⁶⁸ הנציג של אותו מיעוט, צורף להנהלה הזמנית של 'חרות', אך המפלגה עצמה התייצבה מול 'חרות' בבחירות לאספת הנבחרים.

עם סיום התהליך של המעבר מארגון מחתרת למפלגה לגאלית⁶⁹ נותרו לאנשי 'חרות' כשבועיים ימים בלבד לרכז את מאמציהם בהכנות לבחירות לאספה המכוננת, שנועדו להתקיים ב-25 בינואר 1949. לבחירות הללו התכוננו שלוש קבוצות רוויזיוניסטיות: מפלגת הלוחמים של יוצאי לח"י בראשות נתן ילין-מור, הצה"ר ו'חרות'. שלוש הקבוצות שהתמודדו בבחירות הכלליות לאספה המכוננת התחרו על תמיכתו של אותו פלח של ציבור הבוחרים. עם היווסד התנועה, ובעיקר לאחר שפורק האצ"ל סופית, הוקמה 'הנהלה זמנית' (לימים

66. בגין, המרד, עמ' 505-511.

67. שמואל כץ, יום האש, תל-אביב 1966 עמ' 420.

68. יוחנן בדר (1905-1994), עורך דין, מוותיקי המפלגה הרוויזיוניסטית, היה מקורב לאצ"ל ושימש איש הקשר בין 'הארגון' ובין הצה"ר. ממנהיגיה הבולטים של 'חרות', חבר הכנסת הראשונה עד הכנסת השמינית.

69. האצ"ל בירושלים פורק בספטמבר בעקבות רצח ברנדוט, ומטה האצ"ל בגולה פורק ב-14 בינואר 1949.

'מרכז זמני' למפלגה החדשה, שצמרתה הורכבה מאנשי 'הארגון' לשעבר, כולל חברי 'הוועד'. בין חברי 'המרכז' – מלבד מנחם בגין, נמנו אריה בן-אליעזר, חיים לנדאו, יעקב מרידור, שמואל כץ, שמואל מרלין, ירמיהו הלפרין, ערי ז'בוטינסקי והלל קוק. כמעט מיד נוצרו שתי קבוצות בצמרת המפלגה: האחת מורכבת ממפקדת האצ"ל בארץ, ונכנה אותה מעתה 'הנהגת המפלגה'; והאחרת היא קבוצת אנשי 'הוועד' לשעבר. בהנהגת 'חרות' המקורבת לבגין בלטו יוחנן בדר מהצה"ר, חיים לנדאו, יעקב מרידור ואריה בן-אליעזר. בן-אליעזר היה יוצא דופן בהנהגה זו; אפשר לומר שהוא עבר מן הקבוצה של קוק ומרלין לקבוצת ההנהגה שבראשות בגין, כנראה גם על רקע הסתייגות מהאידאולוגיה 'הכנענית'.⁷⁰

באותו קיץ גם הורכבה רשימת מועמדי המפלגה לכנסת. בבחירות אלה זכתה 'חרות' ב-14 נציגים. שלושה מחברי 'הוועד' נכללו בה: הלל קוק, שמואל מרלין וערי ז'בוטינסקי. יחד הם היו כחמישית מכלל חברי הכנסת של 'חרות'. עם אריה בן-אליעזר, שבתפקידו האחרון לפני מעצרו הממושך באפריקה היה חבר 'הוועד', הקבוצה כולה הגיעה לכדי כמעט שלישי מחברי הכנסת של 'חרות'. ארבעה מתוך ששת חברי הגרעין הקבוע של 'הוועד העברי' צורפו למפלגה. שלושה מהם כיהנו כחברי כנסת, ואחד, ירמיהו הלפרין, היה חבר מרכז התנועה ומנהל המחלקה הערבית שלה. דהיינו שני שלישים מאנשי הקבוצה שימשו בתפקידים מרכזיים במפלגה. מכל האמור לעיל בולט כוחה הפוליטי-מנהיגותי של הקבוצה, הגדול הרבה יותר מגודלה היחסי.

יתרונם של חברי 'הוועד' (בעיני הנהגת 'חרות') היה ביכולתם ובנסיונם לגייס כספים ותמיכה באמצעות הסברה, תעמולה וקשרים מסועפים שפיתחו בשנות פעולתם באמריקה ובאירופה עם אנשי רות, ממשל וציבור ידועים וחשובים. יחסי ציבור כאלה היו נכס למפלגה שאך זה נולדה.

כאמור, אנשי 'הוועד' לשעבר היו ממייסדי האצ"ל, ומכאן גם הרגשת העליונות שלהם על 'החדשים'. 'אתה ראוי לנזיפה חמורה שאני נותן לך אותה בזה, עבור התנהגות בלתי הוגנת כלפי קצין ותיק ממך בשירות [...] אני דורש ממך בכל האחריות להפסיק מיד את צורת הדיבורים והפעולה של קציני המטה שלך, שהנם כולם צעירים בדרגה ובשירות ממני', כך נזף הלל קוק במפקד האצ"ל בגולה אליהו לנקין, על רקע תלונות שהלכו וגברו של אנשי 'הארגון' על עמדותיו המדיניות ועל דרך פעולתו.⁷¹

70. אריה בן-אליעזר ברח ממעצרו באפריקה והגיע לצרפת באפריל 1948. הוא הספיק לעבוד עם מטה האצ"ל בגולה ועם חברי 'הוועד' רק כחודשיים, לפני ששב ארצה, ימים אחדים לפני הפלגת 'אלטלנה'. מסיבה זו, באותה העת לא היה אפשר למנות את בן-אליעזר עם אנשי מפקדת 'הארגון' המקורבים לבגין (כפי שגם קשה לראותו כאיש 'הוועד' באופן מלא, שכן נפרד מחבריו בארצות-הברית עוד ב-1943). למרות זאת, עם הזמן הוא נעשה אחד האישים הקרובים ביותר לבגין. ייתכן שאחת הסיבות לכך היתה מעורבותו של בן-אליעזר – הבכיר מבגין בשעתו – במינויו למפקד 'הארגון'. בגין עצמו לא מזכיר בכתביו את היותו של בן-אליעזר שליח 'הוועד'.

71. הלל קוק למפקד האצ"ל בגולה, 23 בינואר 1948, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ה, עמ' 642-643. לנקין התמנה למפקד האצ"ל בגולה ב-1947 בעת שהגיע לפריס לאחר בריחתו מהמעצר באפריקה. ראש מטה האצ"ל בגולה היה אליעזר תבין (יעקב פרשטיי), שהיה לפני כן האחראי למודיעין של 'הארגון' בארץ.

בין 1944 ל-1948 התחולל שינוי חברתי של ממש באצ"ל. דור המייסדים הוחלף במפקדים ובחברים חדשים, והם, ולא המייסדים, זכו להימנות עם 'המשפחה הלוחמת'.⁷² 'הוועד' בארצות-הברית נותר חוליה מנותקת, שריד ועדות לתקופה הקודמת, של 'הארגון', תקופת העיצוב שלו, זו שלא היה בה חלק למנחם בגין ולחבריו במטה האצ"ל. אנשי 'הוועד' ששבו ארצה המשיכו להיות קבוצה מובדלת גם כשהצטרפו ל'חרות'. הם הכירו בכוחו של בגין כמנהיג, בכריזמה שלו ובהשפעתו על אנשי המפלגה. אך מבחינתם מנחם בגין והמטה שלו היו דור חדש, ואת סמכותו של בגין לא קיבלו במידה מלאה.

אם כן, על רקע היחסים בעבר, הצטרפות 'הוועד' לשעבר ל'חרות' לא היתה מעשה מובן מאליה, אלא שבעיני חברי 'הוועד' לשעבר המעשה הפוליטי היה הדבר החשוב ביותר. הם לא ראו אפשרות אחרת לפעולה מדינית אלא בהצטרפותם לתנועת החרות – מפלגה שמבחינת מטרותיה היתה המסגרת האפשרית הקרובה להם ביותר. הקמת תנועה משלהם לא היתה אפשרות מעשית, שכן לא היו מאחוריהם 'גייסות' של תומכים. נותר להם רק לנסות ולהביא לשינויים מבפנים.

אפשר ששני הצדדים, 'הוועד' לשעבר והנהגת 'חרות', לא אמדו נכון את מידת הסכסוך. במשך שנים פעלו אנשי 'הוועד' כ'בטליון חתוך' עקב הריחוק מארגון האם וחוסר הקשר עמו ועקב העצמאות המדינית והמעשית שרכשו לעצמם. עתה, משהתכנסו יחדיו ב'טריטוריה ההיסטורית של האומה העברית', פרצו וגברו העימותים והגיעו לידי משבר ממש.

ארגון המפלגה וראשית המרד בהנהגתה

קוק ומרלין, שני מנהיגי 'הוועד' לשעבר, צורפו להנהלה הזמנית של המפלגה.⁷³ הנהלה זו הורכבה בעיקרה ממפקדי האצ"ל הבכירים, רובם אנשי המטה ולא המפקדים הלוחמים: שניים היו אסירים באפריקה תקופה ארוכה וחזרו זה עתה מן המאסר (יעקב מרידור המפקד לפני בגין, ואריה בן-אליעזר איש 'הוועד' לשעבר), חמישה שהו בחוץ-לארץ רוב זמן היותם ב'ארגון', או חלקו לפחות, בשליחות האצ"ל (בן-אליעזר, שמואל כץ, שמואל מרלין, הלל קוק וגם אליהו לנקין). שני מפקדיו הראשיים של האצ"ל מ-1944 (מנחם בגין מפקד האצ"ל, וחיים לנדאו ראש המטה), ושני רוויזיוניסטים: יוחנן בדר ואברהם ויינשל. בדר היה מקורב למפקדת אצ"ל, וכאמור ייצג את אנשי המיעוט מהצה"ר שהצטרפו ל'חרות' מיד עם הקמתה. אברהם ויינשל עמד עם אחיו יעקב בראש מפלגת הצה"ר בארץ-ישראל בסוף שנות השלושים. בתחילת שנות הארבעים פרש מהמפלגה והיה מקורב רעיונית ל'ועד העברי'.⁷⁴ הוא עזב גם את 'חרות' עוד לפני הבחירות לכנסת הראשונה.

72. רוניק, 'מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת', עמ' 306-310.

73. המבנה הזמני של המפלגה (מבנה הייררכי של יושב-ראש, מזכירות מצומצמת, מזכירות מורחבת, מרכז ומועצה) פעל כך עד התכנסות הוועידה הראשונה ב-30 ביוני 1949.

74. אברהם ויינשל הקים תנועה פוליטית קטנה, 'בני חורין', שפרשה מן הצה"ר, והוציא כתב עת בשם החברה. 'בני חורין' אימצה את ההבחנה בין 'יהודי' ל'עברי', ועל דפי כתב העת שיצא באופן לא סדיר

ציפיות התנועה לזכייה בבחירות לאספה המכוננת היו גבוהות; ההערכות נעו בין 25% ל-35%. בתחזית שהוכנה במפלגה לקראת הבחירות נצפה ש'חרות' תזכה בשליש מהקולות בערך, כלומר כ-40 מושבים באספה המכוננת.⁷⁵ תוצאות הבחירות אכזבו את 'חרות'. המפלגה זכתה ב-11.5% מכלל הקולות הכשרים, וב-14 מושבים באספה המכוננת. עיקר כוחה של 'חרות' היה בערים הגדולות והוותיקות. למעשה, הקולות שקיבלה שם (14.9%) היו יותר מהתוצאה הכלל-ארצית. רק בנתניה כמעט נתגשמו ציפיותיה של 'חרות'; שם היא זכתה ב-20.7% מהקולות.

'חרות' היתה נתונה בקשיי תפקוד רבים בשלביה הראשונים: חוסר ארגון, סכסוכים בסניפים, בייחוד בסניף תל-אביב, הסניף הגדול והחשוב ביותר שכמעט חדל מלתפקד עקב כך. אפילו חברי המרכז וההנהלה לא הבינו לאשורו כיצד בנויה מפלגתם ומה ייעודם של הגופים השונים שלה.⁷⁶ חברי מוסדות התנועה לא היו בטוחים באיזה מוסד הם עצמם מכהנים: במועצה, במרכז או ב'וועד', ומה סמכויותיו.⁷⁷ עוד בשלב זה החלו גם התלונות נגד אופן ניהולו של מנחם בגין בתנועה. אנשי 'הוועד' לשעבר וחברים נוספים שהצטרפו אליהם הביעו אי שביעות רצון מן המשטר, שאינו דמוקרטי, וממתן סמכויות יתר ליושב-ראש: 'יושב ראש המרכז הוא גם יושב ראש הוועד הפועל ויושב ראש הוועד המרכזי וגם מנחם בגין, וקשה, לאחר שהוא הביע דעה, לדבר נגדה',⁷⁸ אמר קוק.

בתקופת התהוותה של המפלגה נמשך המתח ששרר בעבר בין אישי 'הוועד' לשעבר ובין הנהגת המפלגה. היו לו שני מוקדים: השקפותיהם ה'כנעניות' הידועות של אישי 'הוועד' לשעבר מצד אחד, ומידת היעילות והתועלת של פעולתם בעבר ב'וועד' מצד אחר. תמונה זו המשיכה כמעט במדויק את מערכת היחסים ואת משחק הכוחות מן העבר.

בעת הוועידה הראשונה של 'חרות', ביוני 1949, הצליח מרלין לבסס את מקומו בהנהגת המפלגה. 'מרלין' ואנשיו השתלטו ללא התנגדות על הוועדה המתמדת, ובגין נכנע להצעתה להקים מרכז מצומצם, בו ישתתפו מבין חברי הסיעה בכנסת חמישה בלבד. לא נכללו בו ד"ר בדר וחיים לנדאו.⁷⁹ מרלין היה למזכיר הכללי, ורוב האנשים שריכז סביבו יהיו לימים חברים בסיעתו 'למרחב'. בין אנשי אמונו היו ירמיהו הלפרין (מ'הוועד העברי'), ד"ר משה

בין השנים 1941-1948 עסקו בשאלות היסטוריות, אנתרופולוגיות ואחרות מנקודת מבט לאומית. כמו כן התפרסמו בו עיונים בתולדות המיתוס הכנעני-העברי ועוד. כתב העת התייחס באהדה ל'וועד העברי לשחרור האומה' ובין הכותבים בו היה גם יוסף אוסטרמן, לימים אורי אבנרי.

75. שלומי רוניק, 'תמורות ביחס תנועת החרות לקליטת העליה הגדולה', בתוך: דליה עופר (עורכת), בין עולים לוותיקים, ירושלים, 1996, עמ' 127.

76. דוח המרכז לוועידה השנייה של 'חרות', ארכיון מכון ז'בוטינסקי (אמ"ז) ה-11/13-2 [להלן: דוח לוועידה השנייה].

77. דוח מיישיבת הוועד המרכזי, 28 בפברואר 1949, אמ"ז ה-11/2.

78. שם.

79. יוחנן בדר, הכנסת ואני, ירושלים, 1979, עמ' 48.

כהן (נציג 'חרות' במועצת עיריית תל-אביב וסגן ראש העירייה), יעקב עמרמי⁸⁰ (אצ"ל, היה מקורב מאוחר יותר לרטוש), ד"ר שמואל פישלב (שלף),⁸¹ ד"ר יעקב פרנד⁸² (בעבר איש מפלגת הציונים-הכלליים), מאיר רובין (ארכיטקט, נציג 'חרות' במועצת עיריית ירושלים וסגן ראש העירייה), עורך דין שמואל תמיר⁸³ (אצ"ל) וכן ד"ר יוסף שופמן (הצה"ר).⁸⁴ בישיבתו הראשונה בחר המרכז עוד שישה חברים למזכירות, לצד המזכיר הכללי שמואל מרלין, ובהם יעקב עמרמי, יוסף שופמן ושמואל תמיר – הרכב נוח לקבוצה העברית של אנשי 'הוועד'. בישיבות המרכז השתתפו גם חברי הסיעה בכנסת שאינם חברי המרכז (למשל, הלל קוק וערי ז'בוטינסקי).

מיד אחרי סיום הוועידה יצא בגין עם חיים לנדאו לכמה חודשים לחוץ-לארץ, למסעות הסברה במדינות שונות ברחבי העולם. התנועה נותרה בידי של מרלין ואנשיו. גם מנהיגי הצה"ר שהצטרפו ל'חרות' אחרי הכישלון בבחירות לא השלימו עם מקומם הנחות במפלגה, ומקצתם הצטרפו לאופוזיציה הפנימית שהנהיג מרלין.⁸⁵ חודשי ההיעדרות של שני ראשי המפלגה היו הזדמנות להתחיל ולגבש את קבוצת ההתנגדות להנהגת התנועה. אם כן, את ניצני סיעת 'למרחב' נוכל לאתר עוד בקיץ 1949, שנה לפני שהוקמה.

עם שובו של בגין ארצה הוא הצליח להדוף את נסיונותיו של מרלין. במועצה הארצית בירושלים ב-29 בדצמבר 1949 נאלץ מרלין להתפטר מתפקיד המזכיר הכללי, ונבחרה הנהלה חדשה 'בהתאם להצעתו של יו"ר התנועה'⁸⁶ – יותר אנשי שלומו של בגין ופחות של מרלין. הוא המשיך להיות חבר הנהלה, אך צעדיו הוצרו מאוד. לעומת זאת, בגין דאג הפעם לצרף את מקורביו בדר ולנדאו, שנעדרו מהנהלה הקודמת. עתה היה מרלין מוקף ברוב של מקורבים לבגין.

80. יעקב עמרמי (יואל) עמד בראש המודיעין של האצ"ל, התקרב בתחילת שנות החמישים ל'כנענות', פרש מ'חרות' בזמן כהונתה של הכנסת הראשונה בשל חילוקי דעות רעיוניים עם ההנהגה ובשל ביקורת על שלטונו של בגין.

81. עורך דין ד"ר שמואל פישלב (שלף) היה מועמד המפלגה בבחירות לראשות עיריית תל-אביב. בשנות השישים הצטרף לאחדות-העבודה.

82. הד"ר יעקב פרנד, רופא, קודם לכן איש הציונים-הכלליים, הצטרף ל'חרות' עם הקמתה.

83. שמואל תמיר (כצנלסון) (1923-1987), חבר מרכז 'חרות', היה בן להורים ציונים-כלליים פעילים והצטרף לאצ"ל בשנת 1938. דודו יוסף כצנלסון היה איש 'ברית הבריונים' ונספה בשואה בעת שהיה בשליחות התנועה באירופה בענייני עלייה. השפעתו על שמואל תמיר היתה רבה, כשעוד היה תלמיד בגימנסיה. תמיר היה מפקד המודיעין של מחוז ירושלים ולימים סגן מפקד ירושלים. את החודשים האחרונים שלפני קום המדינה 'בילה' במחנה מעצר בריטי בקניה, ושוחרר ב-1948. במחנה המעצר שימש נציג העצורים ושמ גם קיבל את הסמכתו כעורך דין.

84. דוח לוועידה השנייה. שופמן (1903-1978), מוותיקי הצה"ר, בעל בית-חרושת לסבון בחיפה. היה מקורב לאצ"ל, והעמיד את מרתף בית-החרושת שלו לרשות האצ"ל, שם אגרו מזון, דלק ונשק. הצטרף ל'חרות' ב-1948.

85. בדר, הכנסת ואני, עמ' 48.

86. דוח לוועידה השנייה.

בחודשים הבאים, בהמשך לאירועי המועצה הארצית, נעשה ארגון מחדש במוסדות התנועה. נערכו חילופי גברי רבים, שהגיעו עד לוועדות ולמחלקות המפלגה. כל 'החשודים' בהתארגנות החזית נגד ההנהגה הועברו מתפקידם. בגין נטל לעצמו את התפקיד הכפול של יושב-ראש התנועה ויושב-ראש המרכז. פישלב הועבר מתפקידיו בלשכה המוניציפלית ובמחלקה לתכנון כלכלי, פרנד עזב את גיהול המחלקה הארגונית (אחת החשובות במרכז), ושופמן הפסיק את כהונתו כראש מחלקת הכספים. כאמור, מרלין נאלץ לפרוש מכל תפקידיו – במזכירות, במחלקת הכספים ובעיתון חרות.⁸⁷

ייסוד 'למרחב'

תוצאות הבחירות לעיריות ולרשויות המקומיות (14 בנובמבר 1950) הראו ירידה בתמיכת הציבור בתנועת החרות (בחישוב ארצי) בכמעט אחוז וחצי לעומת הבחירות לאספה המכוננת בינואר 1949, ואילו התמיכה בציונים הכלליים זינקה פי שלושה. תוצאות חמורות אלה מבחינתה של 'חרות' רמזו לאפשרות דומה גם בבחירות לכנסת השנייה, שנקבעו לבסוף ל-30 ביולי 1951.⁸⁸

בין שני האירועים – הבחירות המוניציפליות והבחירות לכנסת השנייה – התקיימה ועידתה הארצית השנייה של 'חרות', שהיתה אמורה לזמן יחדיו את חברי התנועה מכל הדרגים ולקבוע את מוסדותיה ואת תוכנית פעולתה. בשל הבחירות הקרבות (לכנסת) ובשל תוצאות הבחירות האחרונות (המוניציפליות) נודעה חשיבות מיוחדת לוועידה.

בדצמבר 1950 התקבצו מרלין, שמואל תמיר וחברים נוספים לפעולה מאורגנת נגד בגין והנהגת 'חרות', והקימו סיעה בשם 'למרחב'. תמיר לא היה מאנשי 'הוועד', הוא הצטרף לאצ"ל סמוך לפילוגו מ'ההגנה', ב-1938. אף שהיה מפקד ב'ארגון' הוא לא נמנה עם 'המטה החדש' – שבפיקודו של בגין. מספרם המדויק של חברי הסיעה ושל תומכיה אינו ברור. לוועידה נבחרו כ-125 צירים.⁸⁹ במכתב לבגין, שהודיעו בו חברי 'למרחב' על הקמת סיעתם, חתומים תריסר איש.⁹⁰ שמואל תמיר אמד את סיעתו בעשרים איש בערך.⁹¹ כלומר חברי

87. דוח לוועידה השנייה. קשה לעקוב אחרי משמעותו של דוח זה, שכן הוא גדוש רשימות, אינו מתארך את משך הכהונות של כל בעל תפקיד, וכמובן אינו מדווח מדוע עזבו האנשים, ואם עזבו מרצונם. אפשר היה לשחזר את סדר הדברים בלבד. מכך עולה שאת החברים מרלין, שופמן, פישלב, פרנד וגם משה כהן איתרה בשלב זה הנהגת המפלגה כמאיימים על מנהיגותה ועל דרכה.

88. עקב המשבר הפוליטי התפטרה הממשלה פעמיים, בשנים 1950 ו-1951. המפלגות הדתיות דרשו חינוך דתי לילדי העולים במחנות המעבר, לעומת גרסתה של הממשלה שיש להקים רשת חינוך ממלכתי אחיד. הפשרה שנמצאה היתה הקמת שני זרמים – חילוני ודתי. הפשרה החזיקה מעמד שנה. כשיצאו העולים ממחנות המעבר פרץ הוויכוח מחדש. לאחר הצבעת אי-אמון בכנסת על רישום ילדים ביישובי עולים גם למוסדות חינוך של זרם העובדים התפטרה הממשלה.

89. רשימת השמות התפרסמה בחרות ב-25 בפברואר 1951.

90. מכתב תמיר ומרלין לבגין, י"ד בטבת תשי"א (23 בדצמבר 1950), אמ"ז ה-11/13-2.

91. שמואל תמיר, בן הארץ הזאת, א, תל-אביב 2002, עמ' 212.

הסיעה היו כ-15% מצירי הוועידה. עם המצטרפים לסיעה נמנו רשמית קלמן כצנלסון,⁹² שמואל פישלב (שלף), יעקב פרנד, יוסף שופמן, מאיר רובין, משה כהן,⁹³ ראובן ריטרמן,⁹⁴ משה שטיין⁹⁵ וירמיהו הלפרין. הלל קוק, שנחשב לאחד מראשי 'למרחב',⁹⁶ וערי ז'בוטינסקי החלו להתרחק ממנגנון המפלגה. הם לא העמידו את עצמם כמועמדים לבחירות לוועידה השנייה של 'חרות' ולא היו להם תפקידים במוסדות התנועה, מלבד פעילותם כחברי כנסת. הקמת הסיעה היתה כזכור המשך לנטיית הקודמים לארגון חזית נגד הנהגת התנועה. את האחריות למצבה הפוליטי והארגוני הירוד של המפלגה הטילו על בגין ומקורביו. 'התנועה ירדה מאוד. ללא נוער וללא שכבות אינטלקטואליות. ללא מתח נפשי וללא דרך ומגמות ברורות. זה הלך הרוח בתוך התנועה - ומסמל אותו מנחם. יש בו שתי דמויות. כנראה. מחד גיסא האיש הדגול, האידיאליסט [...] ומצד אחר, עסקן מוגבל, פרובינציאלי [...] ללא רעיונות [...] - לאחרונה הוא ירד מאוד', כתב תמיר בינונו⁹⁷ באותו יום ששלח עם שמואל מרלין מכתב לבגין ובו הודיעו השניים על ייסודה של סיעת 'למרחב'.⁹⁸

הוועידה השנייה של 'חרות' נפתחה ב-26 בפברואר 1951.⁹⁹ היא התנהלה בשני מושבים ונסתיימה ב-5 באפריל. עוד לפני שנפתחה הוועידה היה ידוע לכול שהעניין המרכזי בה יהיה המאבק על ההנהגה בתנועה ועל דרכה הרעיונית.¹⁰⁰ במועצה הארצית שהתקיימה כחודש קודם לכן (ב-25-28 בינואר 1951) דאגו בגין ומקורביו לשנות את חוקת הבחירות לוועידה. הוחלט להמיר את שיטת הבחירות היחסיות, לפי רשימות ארציות, לבחירות מקומיות ואישיות.¹⁰¹ נוהל חדש זה נועד 'לפרק', או לפחות למתן את מאבקן של קבוצות מאורגנות נגד בגין - קבוצות כמו 'למרחב' ואולי גם הסתדרות העובדים הלאומית (הע"ל). כך קיוותה ההנהגה למנוע את הקמתה של אופוזיציה בתוך המפלגה, כלומר לשים לאל את מגמתן המסתמנת של כמה קבוצות אופוזיציוניות לשתף פעולה ביניהן למען הפלתם של בגין ואנשיו.

92. קלמן כצנלסון, חבר מועצת 'חרות' ואיש הורם האקטיביסטי בצה"ר. פובליציסט, חבר מערכת עיתון חרות - היה אחיינו של איש 'ברית הבריונים' יוסף כצנלסון, גיסו של יונתן רטוש ובן דודו של שמואל תמיר (כצנלסון).

93. חבר מועצת עיריית תל-אביב מטעם 'חרות', מועמדה לראשות העירייה לאחר פרישתו של פישלב.

94. חבר בית-הדין העליון של 'חרות'.

95. חבר האצ"ל, היה אחראי לתחנת השידור 'קול ציון הלוחמת'. שטיין היה מזכירו של ערי ז'בוטינסקי בעת שהיה נציב בית"ר בארץ-ישראל, בשנות השלושים. בעת עבודתו בתחנת השידור היה גם המפקד הארצי של גדודי הנוער, והיה בקשר הדוק עם שולמית כצנלסון, אחותו של שמואל תמיר (האחראית לשידורים לנוער), שהיתה בעצמה מיוודדת עם אחדים מפעילי 'הוועד לגיבוש הנוער העברי' - התנועה של רטוש. נ"ב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, ו, תל-אביב 1980, עמ' 60-61.

96. שמואל כץ (לעיל הערה 28).

97. תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 207.

98. ראו לעיל הערה 90.

99. הוועידה התקיימה בדלתיים סגורות והפרוטוקול שלה לא נמצא.

100. קלמן כצנלסון, 'לעתידה של תנועת החרות', חרות, 23 בפברואר 1951.

101. חרות, 30 בינואר 1951.

למרות חוקת הבחירות החדשה, הגישה סיעת 'למרחב' לוועידה את הצעותיה.¹⁰² הסיעה דרשה הפרדה בין מינוי יושב־ראש ובין בחירת חברי ההנהלה. הצבעה בעד הנהלה חדשה פירושה היה הצבעת אי־אמון בבגין. היו במפלגה עוד חברים שדעתם לא היתה נוחה ממנהיגותו של בגין, בעיקר מסמכויותיו, הנרחבות מדי לטעמם, והם עזבו את המפלגה מאוחר יותר.¹⁰³ בעת ההיא, בוועידה עצמה, הבררה היתה בין הנהלה בראשות בגין להנהלה בראשות 'למרחב'. את הגורם למשבר ב'חרות' תלה הפובליציסט וחבר 'למרחב' קלמן כצנלסון בתסמונת 'יום הקטנות' שלאחר המהפכה – תופעה ידועה בקרב קבוצות מחתרטיות בתהליך יציאתן מתקופת המחתרת לתקופה פוסט־מהפכנית. 'המעבר מחיי מחתרת רוויי מתח מלחמתי אל חיי בנייה ופיתוח של חברה אזרחית [...] יוצר בתנועה חלל ריק המוליד ירידה במתח ותחושת אבדן דרך'.¹⁰⁴ מטרתה של 'למרחב' היתה להחזיר את המהפכנות ואת האקטיביזם לתנועה.

המשבר העמוק ב'חרות' היה גלוי וידוע גם מחוץ לתנועה. הכתבים שסיקרו את הוועידה עמדו על הבקיעים שנוצרו בה זמן רב לפני הוועידה.¹⁰⁵ אחד מהם אף תיאר את המשבר כ'פצע כואב ומעלה מוגלה'.¹⁰⁶

עמדות 'למרחב'

א. ארגון מחדש של התנועה
מלבד רצונה של 'למרחב' להחליף את ההנהלה, היא דרשה גם ארגון מחדש מרחיק לכת במנגנון התנועה: חלוקה רציונלית של תפקידים ומניעת ריכוזם בידיים מעטות, ארגון מחדש של הסניפים, ריכוז התיאום בין מוסדות התנועה, עיבוד תקציב מקיף ופיקוח על הכספים.

ב. כלכלה וחברה
גם ראשי 'חרות' וגם ראשי 'למרחב' דרשו עידוד היוזמה הפרטית והשקעות ההון ויצאו נגד 'הטרסטים והמונופולים',¹⁰⁷ משמע נגד הסתדרות העובדים הכללית ונגד רשיונות ייבוא למקורבים למפלגת השלטון כדי למנוע תחרות בענפי כלכלה ומסחר שונים. הם יצאו נגד התופעה של מפעלים כלכליים בבעלות מפלגתית ודרשו להוציא מידי המפלגות ומידי ההסתדרות והסוכנות היהודית את לשכות התעסוקה, החינוך, השיכון, הקרקעות ואוצרות הטבע.

102. הצעת סיעת 'למרחב', אמ"ז ה-13/2. אנשי הסיעה פרסמו את מצעם גם בעיתון חרות, במדור שנפתח במיוחד לקראת הוועידה השנייה, שם ניתנה לחברים האפשרות להביע דעות ולהציע הצעות על בעיות התנועה ועל דרכה: חרות, 23 בינואר 1951 [להלן: הצעת 'למרחב'].

103. שמואל כץ (לעיל הערה 28); תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 209; שפירא, לשלטון בחרתנו, עמ' 82-86.

104. קלמן כצנלסון, חרות, 23 בפברואר 1951.

105. מעריב, 27 בפברואר 1951.

106. ידיעות אחרונות, 27 בפברואר 1951.

107. 'טרסטים' – התאגדות של בעלי התעשיות הגדולות בתחום מסוים כדי לקיים מונופול על ייצור ועל שיווק תוצרתם, וביטול גורם התחרות.

ההבדל בין עמדת 'למרחב' לעמדת הנהגת המפלגה התבטא באופי הקיצוני והבלתי-מתפשר של הצעות 'למרחב'. הסיעה תבעה בגלוי את פירוקה של הסוכנות היהודית והעברת כל תפקידיה וסמכויותיה לממשלה ואת הלאמת הקרן הקיימת לישראל וחלוקת אדמותיה ונכסיה לאזרחים, ובעיקר לעולים החדשים תושבי המעברות, למטרות בנייה פרטית או אכלוס בתים ערביים נטושים. הם תבעו שהמפעלים של הסוכנות יהיו לחברות פרטיות או שרכושם יועבר לממשלה או לרשויות המקומיות.

'למרחב' דרשה כי בתעמולת הבחירות של התנועה יודגש המצע הכלכלי-חברתי 'כי הבוחר [...] יהיה מושפע אך מעט מהדי החוויות הכבירות של מלחמת המחתרת, שהשפעתן אף כיום היא לדורנו כבר קלושה למדי. מן הדין שתנועת החרות תפעיל אפוא נימות אחרות של תעמולה ומעשה, כדי לזכות בתמיכה המונית'.¹⁰⁸

ג. יחסי דת ומדינה

עמדתם הבלתי-מתפשרת של אנשי 'למרחב' – המחייבת את הפרדת הדת מהמדינה – היתה ידועה לכול, אם כי באה במרומז במצעים. היה ברור להם כי תביעתם למדינת ישראל חילונית, בעלת מאפיינים 'אזרחיים' ולא 'יהודיים', תיתקל בקשיים ובהתנגדות חריפה. 'למרחב' ראתה את מעורבותה של המדינה בחוקים דתיים ובתקציבים למוסדות דתיים (של כל הדתות) כתאוקרטית. לטענתם, אין זה מתפקידם של מוסדות מדינתיים לעסוק בעניינים דתיים. זהו עניינה של סנהדרין (כמו שהציעו אנשי אחדות-ישראל בתנועת 'חרות') – מוסד דתי שיקבע חוקים ותקציבים לענייני דת. התקציבים לשירותי דת שונים צריכים לבוא מתוך מסים המוטלים על בני הדתות השונות המשתמשים בשירותים אלה בלבד.¹⁰⁹ 'למרחב' ראתה בניסיון להשליט מנהגים דתיים בחיים הציבוריים סכנה לדמוקרטיה. ההבחנה היתה בין דמוקרטיה לבין תאוקרטית.

לקבוצת 'למרחב' היו דרישות בענייני דת ומדינה. לעומתה, תנועת אחדות-ישראל, קבוצה שהצטרפה ל'חרות' לפני הבחירות לאספה המכוננת, דגלה בחקיקת חוקה לישראל (להבדיל מחוגים דתיים אחרים) על בסיס חוקי התורה והמסורה. עוד חייבה התנועה את ביטול הזרמים בחינוך ואת המרתו בחינוך עברי-יהודי אחיד.¹¹⁰ התנועה הציעה גם הקמת סנהדרין לטיפול וחקיקה בבעיות אקטואליות ומודרניות – בעיות שאין הדת המסורתית יכולה להציע להן פתרונות, והקמת שירותי דת במדינה במסגרת חוקה. היא ראתה ביהדות הגולה חלק ממדינת ישראל וסברה שיש לה זכות להשפיע על ענייני המדינה – בניגוד גמור להשקפתה של 'למרחב'. את הפרדת הדת מהמדינה ראתה כמושג נוכרי, זר ליהדות, מאחר שלתפיסתה אין ביהדות, שלא כמו בנצרות, הפרדה בין דת ללאומיות. ביהדות שלובים שני הדברים זה בזה כמו 'הגחלת והשלהבת'.¹¹¹

108. קלמן כצנלסון, 'לדמותה של תנועת החרות', חרות, 10 בנובמבר 1950.

109. ערי ז'בוטינסקי, בדיון בחוק תקציב השירותים הדתיים היהודיים, 1 באוגוסט 1950, דברי הכנסת, כרך 6, עמ' 2398.

110. חרות, 11 ו-21 בנובמבר 1948.

111. אברהם רגנאטי בדיון בחוק תקציב שירותי הדת היהודיים, 1 באוגוסט 1950, דברי הכנסת, כרך 6, עמ' 2406.

על אף השקפות חילוניות בקרב חלק לא מבוטל מחברי 'חרות', התנועה לא הציעה מעולם רשמית הפרדת 'הכנסייה מהמדינה', כתביעת 'למרחב'; להפך, העמדה הרשמית של המפלגה שללה הפרדה כזאת.¹¹² בגין עצמו ראה בחיוב את הפרדת מוסדות הדת ממוסדות המדינה,¹¹³ אך האילוצים הפוליטיים הביאו לצורך בפשרה עם החוגים הדתיים במפלגתו ועם ציבור בוחרים דתי.

ד. היחס לאמריקה

בעקבות המלחמה הקרה ויצירת הגושים בעולם נדרשה המפלגה להצהרה בדבר האוריינטציה במדיניות החוץ שלה. 'למרחב' התנגדה לקו המדיני המרכזי של המפלגה שנקט נטרליות מובהקת, או בלשוננו של בגין – 'אוריינטציה על עצמאות ישראל' (גם ממשלת ישראל הצהירה אז על אי-הזדהות, אם כי מתוך עדיפות מתמדת למערב). 'חרות' טענה כי תפקידה של ישראל עתה הוא להימנע מכל צעד העלול לקשור את ישראל לצד זה או אחר בסכסוך שעלול לסככה, אם תפרוץ מלחמה עולמית בעקבות המאבק הבין-גושי.¹¹⁴ לעומת זאת, 'למרחב' דרשה הצהרה חד-משמעית על אוריינטציה מערבית-אמריקנית. גם התנועה הכנענית של רטוש וחבריו, מחוץ ל'חרות', ראתה בארצות-הברית דגם לחיקוי מדיני וחברתי. המסגרת המדינית המאפשרת פלורליזם תרבותי ואתני במסגרת האזרחות המשותפת, וההיסטוריה של ארצות-הברית במלחמתה לעצמאות, בהפיכתה למעצמה, וכמדינת הגירה – קסמו לאוחזים באידאולוגיה 'העברית'. 'הלם הקירבה',¹¹⁵ כינה זאת אהרון אמיר, מראשי התנועה הכנענית. וכמו 'הוועד' לשעבר, טענו גם 'הכנענים': אדם יוכל לראות את עצמו יהודי ישראלי כשם שאנגלי הוא פרוטסטנט בריטי בלא שיראה בשתי הגדרות אלה הגדרות זהות.¹¹⁶ השהות הממושכת בארצות-הברית גרמה לאנשי 'הוועד' לשעבר, ובעקבותיהם לרוב חברי 'למרחב', לראות בידידות בין ארצות-הברית ובין ישראל עניין טבעי.¹¹⁷ סיעת 'למרחב', שלא כהנהגת 'חרות', תמכה בסיוע הכספי שהעניקה ארצות-הברית לישראל, שנדון אז במסגרת תוכנית טרומן למדינות נחשלות.¹¹⁸ זה היה עלבון צורב מבחינתה של 'חרות' שמדינתו של עם ישראל – על ערכיו התרבותיים והישגיו המדיניים – תיחשב מדינה נחשלת. ראשי 'למרחב' אכן עוד ראו אז בישראל מדינה נחשלת:

112. ישיבת תקציב השירותים הדתיים היהודיים, 1 באוגוסט 1950, שם, עמ' 2398.

113. נאום בגין בוועידה והתיקון לנאום שמסר בגין לעיתון, חרות, 4 במרס 1951.

114. שמואל כץ, בדיון במדיניות החוץ, 30 בינואר 1951, דברי הכנסת, כרך 8, עמ' 937.

115. אהרון אמיר, 'הלם הקירבה', קשת, ד (קיץ 1971), עמ' 6-7.

116. בעז עברון, החשבון הלאומי, תל-אביב 1988, עמ' 371.

117. הלל קוק, בדיון במדיניות החוץ, 30 בינואר 1951, דברי הכנסת, כרך 8, עמ' 937.

118. התוכנית נגזרה מ'תוכנית מרשל' לשיקום אירופה, וכללה בעיקר סיוע טכני למדינות באסיה ובאמריקה הלטינית. היא נודעה בכינוי 'סעיף 4'. ראו: דברי הכנסת, כרך 8, 30 בינואר 1951, דיון במדיניות החוץ; וכן אבנר מולכו, 'קפיטליזם ו"הדרך האמריקנית" בישראל', בתוך: חברה וכלכלה בישראל: מבט היסטורי ועכשווי (סדרת הנושא של עיונים בתקומת ישראל), עומד להתפרסם.

והרי ארצנו היא מן הנחשלות בעולם [...] הרי ללא יבוא אין לנו אפשרות לספק אלא אחוז זעום מצרכי האוכל החיונים ביותר, הרי אין אנו מסוגלים לספק חיטה ותפוחי אדמה אפילו לרבע ממספר התושבים הנוכחיים. והרי החשמל שלנו הוא מלאכותי והיקר בעולם, והרי רוב רובה של ארצנו היא עדיין שממה, כמעט מדבר [...] מדינת ישראל, כמדינה השואפת להביא קדמה ותרבות לתוך המזרח הקרוב השקוע עדיין בפאודליות מימי הביניים, צריכה היתה לקבל עליה [בעזרת הסיוע האמריקני, א"מ] את היוזמה והמנהיגות לעבוד [לעיבוד] תכניות לפיתוח המזרח הקרוב כולו [...] מן הנילוס ועד לפרת [...] ושהכרח לכל התושבים שבו לחיות בקואופרציה כלכלית ותעשייתית [...]»¹¹⁹.

ה. מקומה של ישראל במרחב

'למרחב' שאפה ליצירת מעצמה עברית שתהיה הגורם הקובע באזור¹²⁰ ולהקמת פדרציה עם העמים השכנים. החזון המדיני של 'הקבוצה העברית' דגל ביצירת בריתות בין ישראל ובין קבוצות מיעוט במדינות ערב (המרונים בלבנון, הדרוזים בסוריה, הכורדים בעיראק והקופטים במצרים) לשם הפלת השלטון בהן ולהחלפתו בשלטון מתקדם יותר, שיהיה לו אינטרס משותף עם ישראל לדחוק את רגלי בריטניה מאזור הים התיכון.¹²¹ ל'סכנה הבריטית' נדרש גם הלל קוק והציע תוכנית ל'הצלת ישראל' מסכנת השתלטות של ברית-המועצות ובריטניה על ישראל, בעזרת ברית עם ארצות-הברית. בקרב האומה האמריקנית יש רבים 'הרואים' בישראל ראש גשר של קידמה ודמוקרטיה במזרח התיכון', אמר קוק. 'ביזמתנו לצאת למרחב, או להישאר מדינת חסות בריטית, במסגרת גבולות החנק המטרופים של היום, אשר בסופו של דבר תהפך חס ושלום לרפובליקה עממית ערבית, עם אזור אוטונומי יהודי כמתכונת בירובידג'אן.'¹²²

שמואל תמיר הביע את חששו מחזרתה של בריטניה לאזור, ותיבל אותו בשמץ של כמיהה לימי המחחרת וגם בקורטוב של 'כנעניות': רק 'אנשי המחחרת יודעים שלא נפסקה ההתנגשות בין השלטון הבריטי במזרח התיכון לבין המעצמה העברית הים-תיכונית שבין הפרת ליאור בהתהוותה והיא רק מחליפה צורות וביטויים שונים בהתאם למסיבות.'¹²³

119. הלל קוק, 'האם ארצנו מפותחת דיה?', חרות, 26 בפברואר 1951.

120. הצעת 'למרחב' (לעיל הערה 102).

121. שמואל מרלין, חרות, 3 באוקטובר 1948.

122. קוק הציג את התוכנית בכנסת ופרסם אותה למחרת בחרות, 9 בפברואר 1951.

123. שמואל תמיר, 'על ביקורו של הגנרל רוברטסון', חרות, 23 בפברואר 1951. בראשית שנות החמישים התקיימו מגעים בין ממשלת בריטניה לממשלת ישראל על הקמת בסיסים צבאיים בריטיים בישראל עם מסדרון לירדן, כחלק מהמערך הצבאי מול ברית-המועצות. בסופו של דבר דחתה ממשלת ישראל את התוכנית.

ו. ישראל ויהדות התפוצות

לפי השקפת ראשי 'למרחב', בשל הקמת מדינת ישראל היתה ההסתדרות הציונית לגוף מיותר, ¹²⁴ והציונות אף היא סיימה את תפקידה כמייצגת וכמבצעת את המדיניות העולמית-היהודית ביום שקמה המדינה.

מנחם בגין, בנאומו בוועידה השנייה של 'חרות', ¹²⁵ בדברים שפוזנו במיוחד לסיעת 'למרחב', הבחין בין 'גולה נורמלית' - שאין מרחפת בה סכנה פיזית על היהודים (למשל בארצות-הברית) - ובין 'גולה בלתי נורמלית' - שיש בה סכנה כזאת (כמו במדינות ערב). אך גם בגולה 'הנורמלית' קיימת סכנה - ההתבוללות, ויש לנסות ולמשוך ארצה גם את אלה. את חיסול האנומליה היהודית ראה בגין בקיבוץ רוב יהודי העולם בישראל. ¹²⁶ לעומת זאת, בעיני ראשי 'למרחב', עצם הקמת המדינה חיסלה את האנומליה של העם היהודי ובכך הסתיים תפקידה של הציונות.

ז. השילומים מגרמניה

שאלת השילומים עלתה זמן רב לפני מסגרת הזמן הנדונה כאן, כבר בתום מלחמת העולם השנייה. ¹²⁷ בנובמבר 1949 הציג שר האוצר אליעזר קפלן לפני ועדת הכספים של הכנסת את ההצעה להפשיר את היחסים עם גרמניה למען אפשר לעולים להביא את רכושם. בוועדה, שישבו בה גם שני חברי הכנסת של 'חרות' - יוחנן בדר ואריה בן-אליעזר - לא קמו מתנגדים להצעתו של קפלן. ¹²⁸

המשא-ומתן עם גרמניה נמשך בשנים 1950 ו-1951. ממשלת ישראל הביאה את הנושא למליאת הכנסת במרס 1951, שם הציגה את דרישתה (עדיין לא ישירות מגרמניה, אלא דרך המעצמות) ל-1.5 מיליארד דולר - בגין ההוצאה הכספית לשיקום שארית הפלטה, אף שהיא העריכה את תחשיב הנוקים שסבל העם היהודי בשישה מיליארד דולר. ¹²⁹ על כך נשא בגין נאום תגובה חריף. בדבריו של שרת ראה בגין רמז כי ממשלת ישראל לא תסרב להכיר ב'חזרתה של גרמניה למשפחת העמים' - לאחר שיוסדר עניין הפיצויים. 'חרות' נודעה על

124. הלל קוק, 15 במאי 1951, דברי הכנסת, כרך 9, עמ' 1761. גם בן-גוריון סבר שעל ההסתדרות הציונית לשנות את יעדיה. לאחר קום המדינה הוגדרו מחדש תפקידיה של התנועה הציונית ב'תוכנית ירושלים'. מעמד ההסתדרות הציונית הוסדר בחוק בכנסת ב-1952. תפקידיה של ההסתדרות הציונית הצטמצמו בעיקר לתמיכה בענייני עלייה וקליטה.

125. נאומו של בגין בוועידה פורסם בחוברת השקפת חיים והשקפה לאומית, תל-אביב 1952. בחוברת היו קווי היסוד של 'חרות'.

126. בגין, השקפת חיים והשקפה לאומית, עמ' 43-49.

127. על השילומים ראו למשל: Nana Sagi, *German Reparation*, Jerusalem 1980; נעימה ברזל, 'ישראל וגרמניה 1945-1956', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה 1990.

128. נעימה ברזל, 'יחסי ישראל גרמניה', בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור ראשון, ירושלים 1997, עמ' 199-200.

129. הודעת שר החוץ על תביעת פיצויים מגרמניה, 13 במרס 1951, דברי הכנסת, כרך 8, עמ' 1320-1323.

האפשרות של הכרה בגרמניה, אך לא על הפיצויים עצמם.¹³⁰ להפך, בגין דרש כי מדינת ישראל תתבע את כל הסכום ולא רק רבע ממנו. בדיון בכנסת הוא דרש להפריד בין הדיון ביחסים עם גרמניה ומדיניותה כלפי הפושעים הנאצים ומשפטי הפעולה עמם, לבין הדיון בשילומים. בנוגע לפושעים הנאצים אף לא שלל מעשי נקם, גם לא במסגרת חוקית.¹³¹ בתגובה לדבריו של בגין בכנסת הוסיפה סיעת 'למרחב' במושב השני של הוועידה השנייה של 'חרות' סעיף למצעה שכותרתו 'עמדת הסיעה לתביעת ה"שילומים"', התוקף את התנהגותם 'הפושעת' של ראשי 'חרות' בכנסת, ודוחה כל מגע עם גרמניה.¹³² כמו כן, בתביעה לפיצויים על הרכוש היהודי שנגזל באירופה, מדינת ישראל שמה עצמה כנציגת העם היהודי כולו. עמדה זו היתה, כאמור, מנוגדת לזו של 'למרחב' בשאלת יחסיה של המדינה עם התפוצות היהודיות. בעניין זה קרובה היתה 'למרחב' ל'כנענים'.

כשלונה של 'למרחב'

הצעותיה של 'למרחב' לא התקבלו ב'חרות'. שינוי ארגוני של ממש לא נעשה, לבד מהכרזה על הגברת הפעולה בסניפים ובקרב העולים החדשים (פעולות שלא התקיימו בהצלחה, כפי שהוכיחו תוצאות הבחירות לכנסת השנייה).

כשלונה של 'למרחב' נבע מכמה סיבות, ואלה קשורות כמובן זו בזו:

א. תדמית: סיעת 'למרחב' כונתה בפי שאר אנשי 'חרות' 'הקבוצה האמריקנית',¹³³ אף שעם חבריה נמנו גם אישים שהשתייכו בעבר לצה"ר (למשל יוסף שופמן וקלמן צנלסון), לציונים-הכלליים (ד"ר יעקב פרנד), ולאצ"ל בארץ-ישראל (למשל שמואל תמיר-צנלסון ומשה שטיין). בתנועת החרות ראו בסיעה זו המשך ישיר לקבוצה המסוכסכת עם ההנהגה ומערערת עליה, מעין 'שידור חוזר' של 'הפרק הקודם'.¹³⁴ ההתנגדות לסיעת 'למרחב', לאישיה ולהצעותיה היתה קיימת אפוא עוד לפני שהתאחדו אנשיה ויסדו קבוצת אופוזיציה.

ב. השקפותיהם ה'כנעניות' של אנשי 'למרחב': מאופן ניסוח עקרונות המצע ומהשקפות שעלו ממנו עלה גוון 'עברי-כנעני' מובהק. ההצעות שהגישו לא היו מקובלות בקרב חברי התנועה והן נחשבו קיצוניות. הפרדת הדת מהמדינה והיחס ליהדות התפוצות המושרשת בארצותיה ודאי לא היו לרוח החוגים הדתיים בתנועה ואף לא לרוחם של רבים אחרים בתנועה, בעלי השקפה לאומית-יהודית.

130. ויץ, 'הדגל החלופי' (לעיל הערה 9), עמ' 445; הנ"ל, 'תנועת החרות נגד השילומים מגרמניה', תיאוריה וביקורת, 12-13 (1999), עמ' 99-111.

131. דברי הכנסת, כרך 8, 2 באפריל 1951, עמ' 1546-1550.

132. הצעת 'למרחב' (לעיל הערה 102).

133. למשל: בדר, הכנסת ואני, עמ' 47; שמואל כץ (לעיל הערה 28).

134. יש להדגיש כי לא כל חברי הסיעה היו בהכרח 'כנענים' או קרובים ל'כנעניות', והיו שהתקבצו ל'למרחב' מסיבות שונות. אלא שהנהגת הסיעה, ובעיקר חברי 'הוועד' לשעבר, היו נוטני הטון בה.

ג. חסימה בחוקה: כמו שנכתב קודם,¹³⁵ כחודש לפני תחילת הוועידה שונתה חוקת הבחירות. החוקה החדשה חסמה בפניה את האפשרות להיבחר כגוף מאורגן, והדבר החליש אותה מראש. האפשרות היחידה של 'למרחב' בביצוע תוכניתה היתה להציע אנשים נוספים להנהלה – מלבד אלה שהציע בגין. לכך בגין לא הסכים. לפי החלטתו – בחירה בהנהלה אחרת פירושה בחירה גם ביושב־ראש חדש. עוד עם הקמתה של סיעת 'למרחב' חששו חבריה כי אם ייכשלו הם עלולים להזיק למעמדם האישי בתנועה. 'אך זו חובה כי אחרת תידרדר התנועה כליל'.¹³⁶

בתנועת החרות היו שחשבו כי רצונם האמיתי של חברי סיעת 'למרחב' היה לשלוט בתנועה, 'להפיל' את בגין ולהחליפו בהלל קוק, אך העריכו כי ליוזמה כזאת לא היה סיכוי רב להתממש.¹³⁷ גם חברי 'למרחב' ידעו כי לדרישה גלויה מצדם להחליף את יושב־ראש התנועה יש סיכוי קלוש להתקבל. בהצביעם נגד ההנהלה שהציע בגין נגזר גורלם בתנועה.

התפרקותה של 'למרחב'

מיד בתום הוועידה, כשהתברר ש'למרחב' נכשלה, הודיעו הלל קוק וערי ז'בוטינסקי על פרישתם מסיעת 'חרות' בכנסת, ודרשו מוועדת הכנסת – ועדה שהם עצמם היו חברים בה – להכיר בהם כסיעה נפרדת.¹³⁸ הם הוכרו לבסוף כסיעה עצמאית – כל אחד בנפרד. גם חברותם בוועדת הכנסת הופסקה.

חברי 'למרחב' שמואל מרלין, יוסף שופמן, שמואל פישלב, יעקב פרנד, מאיר רובין, ירמיהו הלפרין, משה כהן ושמואל תמיר, שהיו קודם לוועידה השנייה של 'חרות' חברי מרכז התנועה, לא נבחרו לתפקיד זה אחריה. המרכז החדש הורכב רובו מנאמניו של בגין ומאלה שקיבלו – לעת ההיא – את הקו המרכזי של 'חרות'. כאמור, כבר מדצמבר 1949 ואילך החלה צמרת 'חרות' להצר את צעדי הקבוצה, וכך הלכה והצטמצמה הפעילות במרכז המפלגה של החברים שיסדו לאחר שנתיים את 'למרחב'.

הבחירות לכנסת השנייה נערכו ב־30 ביולי 1951, ו'חרות' ספגה בהן את מפלתה הגדולה ביותר בכל שנות קיומה. כוחה הצטמצם בכמהצית לעומת משקלה בכנסת הראשונה. היא זכתה ב־6.6% מקולות הבוחרים ובשמונה נציגים בכנסת, לעומת 11.5% מהקולות ו־14 נציגים בכנסת הראשונה. הסימנים לירידת התמיכה ב'חרות' נראו עוד קודם לכן. הבחירות לעיריות ולרשויות המקומיות שהתקיימו בנובמבר 1950 הראו ירידה ל'חרות' באחוז וחצי בערך (כ־10%) לעומת התוצאות בבחירות לכנסת הראשונה. סיבות שונות היו למפלתה של 'חרות' בבחירות לכנסת השנייה: העלייה הגדולה, התחזקות הציונים־הכלליים והתדמית הלוהטת של 'חרות', אך המשבר הפנימי בתנועה היה אחת הסיבות העיקריות למפלה.

135. ראו בפרק 'ייסוד "למרחב"'.
 136. תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 207.
 137. בדר, הכנסת ואני, עמ' 48; שמואל כץ (לעיל הערה 28).
 138. דברי הכנסת, כרך 8, 6 במרס 1951, עמ' 1284.

הקרע בתנועה שהתגלה לעין כול בוועידה השנייה היה רק קצה הקרחון של המשבר. ראינו לעיל כי בשנת 1950 היה מצב המפלגה ירוד ביותר – הן במוסדות המרכזיים של התנועה והן בסניפים, ובייחוד בסניף החשוב ביותר, סניף תל-אביב. עמדנו על החילופים התכופים בין ממלאי התפקידים בתנועה ועל החיכוכים הרבים בה. מלבד זאת היה מאבק תדיר על ייצוג ועל כוח בין הכוחות שהרכיבו את המפלגה, והיו מנהיגים ופעילים שעזבו את התנועה. מוסדות התנועה לא היו מאורגנים, ואפילו חברה שלה לא ידעו אל נכון במקרה זה או אחר אם מדובר במרכז, בהנהלה, במרכז מצומצם או במזכירות מורחבת, ולא-כל-שכן בוועדותיה ובמחלקותיה של 'חרות'.¹³⁹ גם מצבה הכספית רעועה, ולכן במקומות רבים לא היו סניפים כלל. נראה שמצבה הארגוני תאם את מצבה הפוליטי.

במצב זה ניגשה 'חרות' לבחירות ביולי, והגיעה כאמור עד משבר. מלבד מצבה המדולדל בלאו הכי נותרה 'חרות' לאחר הבחירות ללא הנהגה. בתום הבחירות התפטר בגין ונסע לחוץ-לארץ לשם ריפוי.¹⁴⁰ הוא נעדר מהארץ כחודש ימים, ואל החיים הפוליטיים שב רק בינואר 1952, לדיון בכנסת בעניין השילומים. קוק וז'בוטינסקי כבר פרשו מהתנועה, ושאר חברי סיעת 'למרחב' היו עתה במועצת התנועה בלבד, רחוק מהמרכז.

החתימה על הסכם השילומים בין גרמניה לישראל ב-9 בספטמבר 1952 הובילה להודעת שמואל מרלין ושמואל תמיר על התפטרותם מהמועצה, ואילו ירמיהו הלפרין הודיע שהוא עוזב את התנועה. השלושה הסבירו כי אין הם מוכנים עוד להוסיף לשאת באחריות לצביונה ולפעולותיה של 'חרות'. לדעתם, צמרת 'חרות' ויתרה בעצם על 'המערכה למיגור ההווי והמשטר הנפשעים והמושחתים' והיתה 'למפלגה יישובית נוספת באבדה את אופיה המהפכני'.¹⁴¹ מרלין ותמיר ליוו את יציאתם הסופית מהתנועה באפריל 1953 בקביעה כי רק עבר מסוים משותף להם ולהנהלת המפלגה, ואילו המבדיל ביניהם רב מן המשותף.¹⁴² המפלגה שינתה את פניה, והם לא הרגישו שייכים אליה עוד, לא מבחינה רעיונית ולא מבחינת האישים שניהלו את 'חרות' – רובם לא היו לא באצ"ל ולא בגרעין המייסד של התנועה (אישים כמו אריה אלטמן הצה"ריסט, שלא במהרה הסכיין עם היעלמותה של הצה"ר, בנימין אבניאל, שהיה בעברו פעיל ציוני כללי, נחום לויין, מעוזריו הוותיקים של ז'בוטינסקי, מאיר האוס, איש הסתדרות העובדים הלאומית, ומרדכי אולמרט, איש ההתיישבות בצה"ר ואחר-כך ב'חרות').¹⁴³

בין 1952 ל-1953 בא הקץ לסיעת 'למרחב'. לכאורה, פרשה זו היתה קצרת ימים בתולדותיה של תנועת החרות. אחרי כן נערכו בתנועה שינויים אישיים וארגוניים רבים והתנועה עלתה

139. מעיד על כך דוח המרכז לוועידה השנייה.

140. הארץ, 8 באוגוסט 1951.

141. הארץ, 26 בדצמבר 1952.

142. מכתב מרלין ותמיר למרכז תנועת החרות, 27 באפריל 1953, אמ"ז ה-13/3.

143. דין וחשבון, מוגש לוועידה הארצית השלישית, אפריל 1954, אמ"ז ה-13/1. הדוח הוא על התקופה

שבין הוועידה השנייה לשלישית.

על דרך אחרת – דרך שהובילה אותה עשרים וחמש שנים אחר־כך לשלטון במדינת ישראל. אבל למעשה, קץ סיעת 'למרחב' סיים פרשה בת כעשרים שנה, מימי הייסוד של התנועה הכנענית ששורשיה נטועים בתנועה הרוויזיוניסטית. להתפתחותו של הזרם ה'כנעני' הנפרד היתה השפעה רבת־משמעות על קורותיהם של חלקים חשובים באגף הימני של החברה הישראלית: התנועה הכנענית, התנועה הרוויזיוניסטית, האצ"ל ותנועת החרות.

סיכום

במאמר זה שורטטה דרכה של קבוצה קטנה ומגובשת, מאז צעדיה בארגון הראשון שהיא הקימה – משלחת האצ"ל בארצות־הברית ('הוועד'), בתחילת שנות הארבעים, עד נסיונה הכושל להחליף את הנהגת 'חרות' בתחילת שנות החמישים. כעשור של פעילות מגוונת במסגרות שונות: בארגון מחתרתי, בוועדים גלויים, במפלגה פוליטית. פעילות ענפה המשתרעת על פני שלוש יבשות (אמריקה, אירופה, אסיה) ומטרותיה מתחלפות אל מול פני עולם משתנה. משתי בחינות לא השתנתה הקבוצה כל שנות פעילותה: נשמר הגרעין הקשה של אנשיה; והם דבקו בגרסתם לאידאולוגיה 'הכנענית'.

'הוועד' התאפיין גם בפער בין לגאליזם לאי־לגאליזם (שהתקיים גם באצ"ל בצאתו מן המחתרת). גם ביישוב עצמו בתקופת המנדט התקיימו יסודות של אי־לגאליזם, הן משום מדיניות הריבון בארץ־ישראל והן משום שיסודות אלה חסרו מלכתחילה במסורת הפוליטית שבמסגרתה צמחה מנהיגות זו.¹⁴⁴ האצ"ל שלל את הבסיס הלגאלי של שלטון בריטניה ומנהיגות היישוב, ואילו 'הוועד' מצא את עצמו בסתירה פנימית גדולה עוד יותר: מצד אחד משום ששלל את כולם, לרבות את הנהגת הארגון שלו עצמו, ומצד אחר אותו הפער הודגש עוד יותר משום 'דרך החיים האמריקנית' שאנשיו הסתגלו אליה, ואף נטו לאמץ חלק ממנה. אופי המשטר והחברה האמריקניים שימשו לחברי הקבוצה דגם ראוי לחיקוי: המאפיין העיקרי של פעולות 'הוועד' במסגרת משלחת האצ"ל בחוץ־לארץ היה ההחצנה המודגשת – להיראות! להישמע! להשפיע! לזעזע! לגייס! לשכנע! דפוס פעולה זה עמד כמובן בסתירה להיותם חלק מארגון מחתרתי.

הקמת המדינה זימנה להם סיכוי להשתתף בעיצובה ולהשפיע על דרכה. זאת היתה גם הסיבה שחברי הקבוצה הבינו כי עם ייסודה של המדינה הסתיים תפקידם בארגון המחתרתי. משום כך הם הביעו את נכונותם להצטרף לארגון לגאלי – מפלגה שדרכה הם ינסו להתוות דרך. עם זאת, אי־קבלת מרות היתה תכונה שאפיינה אותם לכל אורך הדרך. בראשית ימיו של האצ"ל מרדו עם מפקדם אברהם תהומי במרותו של ארגון 'ההגנה'. הם גם לא קיבלו את

144. אהוד שפרינצק, איש הישר בעיניו: אי־לגאליזם בחברה הישראלית, תל־אביב 1986, עמ' 55 (אין משתמע מכך כמובן שאת החברה היישובית אפיינו יסודות אי־לגאליים בלבד).

מרותו של תהומי עצמו כאשר זה החליט לשוב ב־1937 לחיק 'היישוב המאורגן'. זמן קצר לאחר מכן הם גם לא נטו לקבל את מרותו של זאב ז'בוטינסקי, מנהיג הצה"ר והמפקד העליון של האצ"ל, ואת הקו המדיני שנקט כלפי בריטניה וכלפי הסוכנות היהודית. לקראת סוף מלחמת העולם השנייה פנו לכהון את מצב ארגונם בארץ־ישראל. זה, לדעתם, הלך ונטה להשפעת הצה"ר ולא היה אקטיביסטי דיו, הן מבחינת יחסו לבריטניה והן מבחינת התנהלותו הפנימית. לכן התערבו ויזמו חילופי גברי במפקדתו. הם קיוו לשנות את מדיניותו ואת דרכו של 'הארגון' ועם זאת לשמור על עצמאותם. אך גם את מרותו של מנחם בגין, המפקד החדש – שהם עצמם היו מעורבים במינויו – לא קיבלו. אי־קבלת מרות אפיינה גם את דרכם במדינת ישראל ובמפלגה שהצטרפו אליה.

ראינו כי כשהסתיים פרק המעבר בין מחתרת ובין יציאה ממנה וחברי 'הוועד' השתלבו בחיים הפוליטיים במדינה, הם שללו את הלגיטימיות של הנהגת מפלגתם ושל הנהגת המדינה. מבגין עצמו הם לא ראו נחת, וטענותיהם כלפיו היו שסמכויותיו נרחבות מדי, שלמפלגה שבהנהגתו אין כיוון ברור ושהיא ממלאת תפקיד של 'אופוזיציה של הוד מלכותו' במקום 'אופוזיציה להוד מלכותו' (כדימויו של ערי ז'בוטינסקי על המדיניות שהציג בגין לפני ועדת אונסקו"פ).¹⁴⁵ עד מהרה החלה התסיסה נגד מנהיגותם של בגין ואנשיו, והיא הגיעה לשיאה בראשית 1951. כאמור, הסיעה נכשלה כישלון חרוץ, ואף הוחל ב'מסע טיהור' נגד חבריה. בתוך כשנתיים מצאו את עצמם רובם מחוץ לתנועה.

הסכם השילומים היה מבחינת סיעת 'למרחב' 'שירת הברבור' בפעילותם הפוליטית בתנועה. משהבחינו כי מלבד נאומים והפגנות, שהלכו ופחתו אף הם, אין לבגין תוכנית פעולה ממשית, החליטו לעזוב סופית את התנועה. שניים מהם, חברי הכנסת הלל קוק וערי ז'בוטינסקי, פרשו מחברותם בתנועת החרות עוד קודם לכן, סמוך לכשלון מאבקם בוועידתה הארצית השנייה, ב־1951. מבחינת 'הוועד' ו'למרחב', זה היה סיומו הכושל של מאבק ארוך בן כעשור, ומנקודת הראות הננקטת כאן – סיומו של זרם 'כנעני' שהתפתח בתנועה הרוויזיוניסטית בעשרים השנים הקודמות.

לאחר פרישתו של שמואל תמיר מ'חרות' הוא עמד – כעורך דין – במקדם של כמה משפטים בעלי אופי פוליטי, ובכללם משפט גרינוולד-קסטנר¹⁴⁶ ומשפט 'שורת

145. מכתב ערי ז'בוטינסקי לבגין, 27 ביולי 1947, האצ"ל: אוסף מקורות ומסמכים, ה, עמ' 635. המלצות ועדת אונסקו"פ (UNSCOP) התקבלו כידוע בהצבעה ב־29 בנובמבר 1947. ז'בוטינסקי האשים כאן את בגין בתמיכה בתוכנית למעשה ובהתנגדות לה, רק כביכול.

146. מלכיאל גרינוולד האשים את ד"ר ישראל קסטנר, ממנהיגי הציונים בבודפשט, בשיתוף־פעולה עם הנאצים. המדינה הוציאה נגד גרינוולד כתב אישום בשל הוצאת דיבה, שכן קסטנר היה חבר מפא"י ועובד בשירות המדינה. תמיר, סנגורו של גרינוולד, עשה את האירוע למשפט ציבורי נגד המוסדות הלאומיים ותפקודם בזמן השואה. פסק הדין שניתן ב־1955 זיכה את גרינוולד מכל אשמה. ב־1956 ביטל בית־המשפט את פסק הדין, לבד מסעיף אחד – הגנה על פושע מלחמה. קסטנר נרצח ב־1957. האירוע, שהשפיע עוד זמן רב, הביא להתפטרות הממשלה ב־1955 (אך היא הורכבה מחדש באותו היום).

המתנדבים'.¹⁴⁷ בשנת 1959 הקים תמיר תנועה בשם 'המשטר החדש' עם 'מתנגדי משטר' נוספים מכל הקשת הפוליטית של ישראל (כמו אליעזר ליבנשטיין [ליבנה] יוצא מפא"י, אליקים העזני מראשי 'שורת המתנדבים', פרופסור ישעיהו ליבוביץ' יוצא החוגים הדתיים של מפא"י, אורי סלע בן דגניה ב', ערי ז'בוטינסקי, אברהם ויינשל ואחיו יעקב, מהמקסימליסטים בצה"ר וב'חרות', מתי שמואלביץ' ובנימין גפנר יוצאי לח"י).¹⁴⁸ מצעה של תנועת 'המשטר החדש' הזכיר את מצעה של 'למרחב', שחובר תשע שנים קודם לכן. היא התפרקה כעבור כשנתיים, לפני הבחירות לכנסת החמישית ב-1961. פעילותו הפוליטית של תמיר הצטלבה גם בהמשך בזו של בגין – הן כאופוזיציונר, לעתים עד כדי פרישה של 'המרכז החופשי מ'חרות' (1968) והן כשר המשפטים בממשלת בגין (1977-1980).¹⁴⁹

הלל קוק ושמואל מרלין עזבו את ישראל לארצות-הברית. קוק עשה חיל בעסקים,¹⁵⁰ ואילו מרלין פנה למחקר. הוא הקים מכון בשם 'The Institute for Mediterranean Affairs', והעביר אליו את ארכיון 'הוועד העברי'. הארכיון נמסר לאחר זמן לאוניברסיטת יל. את המכון מימן במשך שלושים שנים הלל קוק.¹⁵¹ מרלין חי בארצות-הברית עד יום מותו ב-1994. זהו פן נוסף להיותם 'בטליון חתוך', כלומר מנותק. הלל קוק שב ארצה ב-1969 וחי בכפר שמריהו עד מותו בשנת 2001. ערי ז'בוטינסקי פנה לאקדמיה, ושימש פרופסור למתמטיקה בטכניון.

מלבד שמואל תמיר, איש מהם לא שב לפעילות פוליטית מאורגנת, להוציא פעילות ספורדית. בשנת 1950 ייסד עוזי אורנן מ'הקבוצה הכנענית' ואחיו של יונתן רטוש את 'הליגה למניעת כפייה דתית'. אחד מחברי הוועד של 'הליגה' היה ערי ז'בוטינסקי (בעודו משמש חבר כנסת). את הוצאת החוברת של 'הליגה' שבת בלי כבלים עזר לממן שמואל מרלין.¹⁵²

בנובמבר 1951, כחצי שנה לאחר כשלונה הברור של 'למרחב', הקימו חוגי 'אלף', 'הכנענים' מבית מדרשו של רטוש, את תנועתם 'מרכז העברים הצעירים'. המנהיגים היו יונתן רטוש, אהרון אמיר ועוזי אורנן. מטרתם היתה להקים תנועה שתהא מעין מועדון דעות פתוח שישפיע על החברה ועל הממסד. כעבור זמן עלה הרעיון למסד את התנועה ולעשותה מפלגה פוליטית, אך הוא לא הוגשם. למצעם היו יסודות רבים שהיו דומים למצע של סיעת

147. במשפט זה האשימו חברי ארגון סטודנטים בשם 'שורת המתנדבים', שמטרתו היתה לחשוף שחיתויות בשלטון, את עמוס בן-גוריון, אז סמפכ"ל המשטרה, במעשי הונאה ובעברות מטבע חוץ (1957). הוא זוכה והתגובות בציבור היו מעורבות בנוגע לזכאותו ולקשר המשפחתי והפוליטי שלו. גם במשפט זה עשה התובע תמיר את האירוע למשפט ציבורי נגד המשטר.

148. תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 1247-1261.

149. עוד על יחסי בגין-תמיר ראו: אריה נאור, בגין בשלטון: עדות אישית, תל-אביב 1993, עמ' 210-211.

150. ריאיון אלכס רפאלי, 18 בינואר 1994, פרויקט הנצחה למנחם בגין, ג"מ.

151. Rapoport, *Shake Heaven and Earth*, pp. 209-210.

152. ריאיון טלפוני עם עוזי אורנן, 22 בספטמבר 2002.

למרחב: בענייני יחסי הדת והמדינה, יחסי ישראל עם העם היהודי ועם ההסתדרות הציונית, כלכלה חופשית, איחוד פדרטיבי בין ישראל ללבנון ותמיכה במיעוטים במזרח התיכון מול מדינות ערב, עמדה אורחנית ומעברתת כלפי ערביי ישראל, דה-פוליטיזציה של הממשל והמשק ועוד.¹⁵³ ערי ז'בוטינסקי והלל קוק – עוד בהיותם חברי כנסת – קיימו פגישות ושיחות עם חוגי 'אלף'. ערי ז'בוטינסקי כתב מאמר לאלף ב-1951, והלל קוק עזר במימון. מרלין העדיף 'לשבת מן הצד ולראות מה יקרה'.¹⁵⁴

להערכת אהרון אמיר,¹⁵⁵ ככל הנראה בשלב ההוא הם עוד לא הכריעו אם רצונם להמשיך לפעול ב'חרות' או במסגרת פוליטית אחרת. היו להם גם חששות מההשפעה של הצטרפותם ל'כנענים' על מעמדם הציבורי. אמנם הלל קוק הסכים עם 'הכנענים' כי הציונות היא עניין 'מיושן', אך כנראה שהשליה המוחלטת של 'הכנענים' את היהדות נראתה להם קיצונית מדי. להערכת אמיר, הפרסומים וההצהרות האנטי-דתיות הקיצוניות שפרסמו 'העברים' הצעירים¹⁵⁶ גרמו לשלושה לחשוש מזיהוים עם השקפות אלה.

חבר נוסף ב'למרחב', קלמן כצנלסון, הפובליציסט האקטיביסט מוותיקי הצה"ר, פרש מ'חרות' ב-1955. הוא הסביר את התפטרותו ב'משטר האנטי דמוקרטי' שהשליט בגין בתנועה.¹⁵⁷

עורך דין שמואל פישלב (שף), מועמדה של 'חרות' לראשות עיריית תל-אביב, הושעה מ'חרות' ב-1954 לאחר משפט חסוי שניהלה נגדו התנועה בבית-הדין שלה; ההאשמות שהועלו נגדו אינן ידועות.¹⁵⁸ הרופא ד"ר יעקב פרנד נפטר בשנת 1953.

חברים נוספים שהתרחקו מן התנועה בשנות החמישים היו משה כהן, נציג התנועה בעיריית תל-אביב (לאחר השעייתו של פישלב), והאדריכל מאיר רובין נציג התנועה בעיריית ירושלים.¹⁵⁹ היו גם כאלה ש'התיישרו' על-פי הקו המרכזי של התנועה, השתלבו בהנהגתה והמשיכו את פעילותם בה, ובכלל זה יוסף שופמן, עורך דין ומראשי הצה"ר ולימים 'חרות', חבר הכנסת השלישית עד הכנסת השישית ויושב-ראש הנהלת התנועה, וכן עורך דין ראובן ריטרמן שהמשיך לשמש בבית-הדין העליון של התנועה.¹⁶⁰

ב-1975 השמיעו קוק ומרלין את דברם בפומבי פעם נוספת. הם פרסמו מודעה גדולה בעיתונים בשם 'הצעה לויכוח לאומי' כדי לארגן פעילות פוליטית כלשהי. על פני עמוד שלם הם פרסו את השקפותיהם הידועות משכבר, מעודכנות על-פי האירועים הפוליטיים

153. מצע 'מרכז העברים הצעירים', מובא בתוך: שביט, מעברי עד כנעני, עמ' 184-186.

154. ריאיון טלפוני עם אהרון אמיר, 23 בספטמבר 2002.

155. שם.

156. למשל מאמר בשם 'מכלאות הקודש' שיצא נגד 'פשעי המסד הדתי', פרי עטו של גמליאל הלפרין, אחיו של יונתן רטוש. פרט זה מפי אהרון אמיר, שם.

157. שפירא, לשלטון בחרתנו, עמ' 82.

158. תיק המשפט באמ"ז ריק ממסמכים.

159. תמיר, בן הארץ הזאת, עמ' 209.

160. דוח לוועידה השלישית, אמ"ז.

הנכונים לאותה עת. התוספת העיקרית היתה היחס למדינה פלשתינית. הם חייבו את הקמתה – אך רק מצדו המזרחי של הירדן. בתחית המודעה בא ריבוע קטן לגזירה ולמשלוח, ובו כמה אפשרויות לתגובת הציבור.¹⁶¹ ככל הנראה המודעה לא הניבה את התוצאות המקוות. בזמן זה בערך נפגשו השניים עם הפילוסוף יוסף אגסי באחת הישיבות של 'התנועה לזכויות האזרח', הם הציגו שם את תוכניתם המדינית הנזכרת לעיל. גורלה היה כגורל המודעה בעיתון, אך אגסי התרשם מאוד מן התוכנית וגם מקוק עצמו. בשנים 1976-1979 הם נפגשו ושוחחו רבות, ומשיחות אלה נולד ספר המציג את התוכנית המדינית של הלל קוק.¹⁶²

גם חודשים אחדים לאחר שלא נותרו שרידים 'עבריים' בתנועת החרות המשיך צ'לם להלך אימים על הנהגת התנועה. כשהציע אריה בן-אליעזר בתחילת 1954 לפתוח במאמצי הסברה ותעמולה בארצות-הברית בענייני המפלגה הארגוניים והרעיוניים, מיד שב ועלה זכרון 'הוועד העברי', וחברי המרכז התהלכו סחור-סחור, אך ללא אזכור 'השם המפורש': 'יש להקים מסגרת שתיצור דעת קהל. העבודה תצטרך להעשות מכאן. יש להיזהר רק שהם לא יגיעו לאי-תלות. בנוגע לשם – יש לפרש את השם המפורש [...] ואין להטיל על ועדים אלה כל פעולה הסברתית', כך אמר אברהם דרורי, מזכ"ל התנועה.¹⁶³ האופי של פעולת 'הוועד העברי' בארצות-הברית ונטייתם לעצמאות יתרה עוד הותירו את רישומם המר ב'חרות'. בן-אליעזר, שהכיר את הפוליטיקה האמריקנית, העלה הצעות קונקרטיות ותוכנית מפורטת לפעולה באמריקה. את נסיונו מהעבר הוא הזכיר ברמיזות מחשש 'לדרוך על יבלות'. בגין נטה לדחות את פעולות ההסברה בארצות-הברית עד לאחר הבחירות לכנסת השלישית, בטענה שלתנועה אין אמצעים כספיים. 'אינני נבהל מהמונח ליגה [הליגה למען ארץ ישראל חופשית – ארגון הידידים האמריקנים מיסודו של 'הוועד העברי']. ייתכן שתביא איזו תועלת', אמר בגין בסופו של דיון ארוך ומרומז, כשלא היה אפשר עוד להתעלם מ'השם המפורש'.¹⁶⁴

בכל עת שעלה בישיבות המרכז נושא משלחת קבע לארצות-הברית הוא גרר ויכוחים ארוכים. דעות רבות הושמעו בעד ונגד, מנימוקים ומטעמים שונים. בגין טען שהבחירות העומדות בפתח דורשות כוח אדם וכסף ואין אפשרות לממן משלחת. לנדאו לא הביע הערכה רבה לפעולתו של 'הוועד' בעבר וטען שהמצב הפוליטי באמריקה אינו כמו שהיה בתקופת המחתרת: 'אם נמצאו כל כך הרבה סנטורים שתמכו בחוג זה [הוועד העברי] – זו היתה הצלחה אישית אך בעיקר ביטוי לאווירה כללית שניצלנו אותה. וגם היהודים התלהבו. אז גם הממשלה לא התנגדה לפעילות ולאחדה למחתרת. אין מצב רוח כזה היום'.¹⁶⁵

161. 'הצעה לוויכוח לאומי', דבר, 25 באפריל 1975. התפרסמה גם בעיתונים אחרים.

162. יוסף אגסי, בין דת ולאום: לקראת זהות לאומית ישראלית, תל-אביב 1984.

163. ישיבת מרכז התנועה, 18 בפברואר 1954, אמ"ז ה-11/3-4.

164. ישיבת מרכז התנועה, 9 במאי 1954, אמ"ז ה-11/3-4.

165. שם.

'הבטליון החתוך' והנטיית ה'כנעניות' באצ"ל ובתנועת החרות

בגין טען כי אין תקציב לשיגור משלחת, ובשליחת אדם אחד בלבד – כאחת ההצעות שהועלו – לא ראה טעם: 'מה יעשה שם? גם זה יעלה. אם האדם הזה ינקה את המשרד מהישנים [מ'הוועד העברי]', הם לא ישתפו אתו פעולה לאחר מכן.¹⁶⁶ בדיונים הרבים בנושא חזר ועלה ברקע אדם – שבשמו לא נקבו – היושב קבע באמריקה ויכול לבצע את הפעולה. ועוד דובר רבות על שכל הקשרים שקשר 'הוועד' נותקו זה מכבר. הנהגת התנועה הבינה כי ללא אדם זה – שאת שמו היה הס מלהזכיר – לא תוכל משלחת מהארץ לפעול.

האם הכוונה היתה להלל קוק? לשמואל מרלין? ליצחק בן-עמי, חבר 'הוועד' לשעבר שחי אף הוא בארצות-הברית? או אולי לסופר בן הכט, מראשי 'הליגה למען ארץ ישראל חופשית'? סביר שהכוונה היתה לקוק או למרלין, שכן היה צורך באדם שמכיר היטב את המערכת הפוליטית בישראל ואת 'חרות' כמו קוק ומרלין ושלא כמו בן-עמי והכט. לאחר כשנה של דיונים בנושא ירד העניין מסדר היום של המרכז – ביוזמתו של בגין, בגלל 'חוסר תקציב'. השנים 1952-1955 היו זמן עיצובה מחדש של 'חרות' מבחינה אישית, ארגונית ומדינית ומבחינת השתלבותה במערכת הפוליטית בישראל.

מתוך עיון בחומר הארכיוני של המפלגה של אותה העת¹⁶⁷ עולה כי תהליך ההתאוששות היה תוצאה של היערכות חדשה שהובילה לניתוח הבעיות, להפקת לקחים ולשידוד מערכות של מדיניותה ושל מנגנונה – מאמץ שנשא לבסוף פרי. הבחירות לכנסת השלישית ב-1955 החזירו ל'חרות' את כל נציגיה ש'אבדו' לה קודם לכן, ועוד אחרים. היא זכתה ב-15 מנדטים. השינויים שחלו בה באותן שנים עיצבו את דמותה של המפלגה, ומתחילת שנות השישים היא היתה לגרעין המרכזי בכל התארגנות פוליטית שקמה כחלופה לשלטונה של תנועת העבודה. אחד השינויים החשובים היה עקירתה של קבוצת ההנהגה 'הכנענית' מצמרת 'חרות' ועקירת השקפותיה ה'כנעניות' מעולמה הרעיוני של המפלגה.

166. שם.

167. למשל פרוטוקול הוועידה השלישית של 'חרות', אמ"ז ה-13/13-1.